

Univerza v Ljubljani
Pravna fakulteta
Katedra za mednarodno pravo

**SKLADNOST MNOŽIČNEGA NADZORA S STRANI DRŽAV Z
MEDNARODNIM PRAVOM**
(magistrsko diplomsko delo)

Ema P. Končan

Mentorica:
izr. prof. dr. Vasilka Sancin

Ljubljana, januar 2018

POVZETEK

Skladnost množičnega nadzora s strani držav z mednarodnim pravom

Avtorica: Ema P. Končan

Mentorica: izr. prof. dr. Vasilka Sancin

Množični nadzor je v zadnjih letih postal sredstvo za doseganje varnostnih in drugih interesov držav. Kljub temu pa je obseg tega nadzora presenetil celotno mednarodno skupnost. Množični nadzor sem v magistrskem diplomskem delu razdelila na zunanji in notranji, pri tem pa je zunanji množični nadzor v svojem bistvu oblika vohunjenja med državami. Teorija ponuja tri različne poglede na mednarodnopravno ureditev vohunjenja: teorijo o prepovedi vohunjenja v mednarodnem pravu, teorijo o zakonitosti vohunjenja v mednarodnem pravu ter teorijo o posebnem mednarodnopravnem statusu vohunjenja po analogiji z zadevo SS Lotus. Del diplomske naloge je posvečen tudi vprašanju uporabljivosti obstoječih pravil mednarodnega prava na praksi množičnega nadzora in temu, ali je kibernetiski prostor sploh regulirano območje. Mnenja avtorjev o tem, ali vohunjenje krši državno suverenost in prepoved intervencije so deljena, prav tako pa se o tem vprašanju še ni izreko nobeno mednarodno sodišče. Zelo pomembno vprašanje v tem delu je, ali zunanji množični nadzor držav krši človekove pravice, varovane v mednarodnih pogodbah. Tudi na to vprašanje mednarodna sodna praksa še ni podala enoznačnega odgovora, teorija pa se vedno bolj približuje stališču, da pomeni nadzorovanje komunikacij tudi čez državne meje poseg v pravico do zasebnosti.

Ključne besede: množični nadzor, vohunjenje v mednarodnem pravu, kibernetiski prostor, človekove pravice, državna suverenost, prepoved intervencije

ABSTRACT

Legality of mass surveillance conducted by states under international law

Author: Ema P. Končan

Menthor: Assoc. Prof. Vasilka Sancin, PhD

In recent years, mass surveillance has become an important mean to achieve security and other interests of states. Nonetheless, the scope of this surveillance surprised the entire international community. In the master thesis, I divided mass surveillance into the foreign and domestic, with foreign mass surveillance it, in its essence, a form of espionage between states. The theory offers three different views on regulation of espionage under international law: theory of the prohibition of espionage in international law, theory of legality of espionage in international law, and the theory of a special legal status of espionage by analogy with the case of SS Lotus. Part of this master thesis is also dedicated to the question of applicability of existing rules of international law to the practice of mass surveillance, and whether the cyberspace is a legally regulated space at all. The opinions of the cited authors on whether spying violates state sovereignty and prohibition of intervention differ, and there is no practice of international courts on this issue. A very important question in this master thesis is whether the foreign mass surveillance of states violates human rights protected in international conventions. Also, international judicial practice has not yet given uniform answer to this question, while the theory is increasingly of the view that the surveillance of communications that crosses national borders interferes with the right to privacy.

Key words: mass surveillance, espionage in international law, cyberspace, human rights, state sovereignty, prohibition of intervention

Zahvala

Mentorici, prof. dr. Vasilki Sancin, hvala za pomoč, podporo in spodbudo tekom študija, tekmovanja Jessup in pri pripravi te naloge. Hvala tudi družini za prijazno vzpodbudo in razumevanje na moji študijski poti. In hvala tudi H.K. ... za smeh.

KRATICE IN OKRAJŠAVE

EKČP	Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic
ESČP	Evropsko sodišče za človekove pravice
MPDPP	Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah
NSA	Obveščevalna agencija Združenih držav Amerike (<i>ang.</i> National Security Agency)
OZN	Organizacija združenih narodov
SDČP	Splošna deklaracija človekovih pravic
SEU	Sodišče Evropske unije
UNCLOS	Konvencija Združenih narodov o pomorskem mednarodnem pravu (<i>ang.</i> United Nations Convention on the Law of the Sea)
ZDA	Združene države Amerike
ZN	(Organizacija) Združenih narodov

ed.	editor (urednik)
npr.	na primer
odst.	odstavek
str.	stran
t. i.	tako imenovan
tj.	to je

KAZALO

POVZETEK.....	2
ABSTRACT.....	3
1. UVOD.....	7
2. SPLOŠNO O MNOŽIČNEM NADZORU.....	9
1.1 Množični nadzor kot sodobna oblika vohunjenja.....	10
3. MEDNARODNOPRAVNA UREDITEV VOHUNSTVA.....	12
3.1 Mednarodnopravna teorija o prepovedi vohunjenja.....	13
3.2 Mednarodnopravna zakonitost vohunjenja.....	15
3.2.1 Zakonitost vohunjenja kot nujnost za učinkovito izvrševanje pravice do samoobrambe.....	16
3.2.2 Pravilo običajnega prava, ki dovoljuje vohunjenje.....	18
3.2.3 Funkcionalna teorija o vohunjenju.....	20
3.2.4 Zakonitost vohunjenja po analogiji ureditev »posebnih režimov«.....	21
3.3 Poseben mednarodnopravni status vohunstva po analogiji z zadevo SS Lotus.....	22
4. UPORABLJIVOST OBSTOJEČIH PRAVIL MEDNARODNEGA PRAVA NA PRAKSI MNOŽIČNEGA NADZORA.....	24
4.1 Ali je kibernetiski prostor regulirano območje?.....	24
4.2 Državna suverenost in prepoved intervencije.....	26
i. Suverenost.....	26
4.3 Prepoved intervencije.....	28
5. MEDNARODNO PRAVO ČLOVEKOVIH PRAVIC.....	30
5.1 Pravica do zasebnosti v mednarodnih dokumentih.....	32
6. SKLEPNO.....	36
7. VIRI IN LITERATURA.....	37
7.1. Monografije.....	37
7.2. Periodika.....	37
7.3 Spletni viri.....	39
7.4 Mednarodne pogodbe.....	40
7.5 Ostali pravni viri.....	41
7.6 Sodna praksa.....	41

1. UVOD

Vohunjenje nekateri označujejo za drugi najstarejši poklic, saj so prvi primeri vohunstva med državami znani že iz Mezopotamije in Starega Egipta, posamezni primeri pa so omenjeni tudi v Stari zavezi Svetega pisma.¹ To dejstvo le potrjuje, da je mednarodna skupnost že od nekdanj konkurenčno okolje, v katerem države tekmujejo na različnih področjih kot so vojaška moč, gospodarstvo, širjenje ozemlja, itd. Že od nekdanj pa večinski del podatkov, ki jih države pridobijo druga o drugi, izvira iz zakonitih in javno dostopnih virov.² V primerih, da zakoniti in javno dostopni viri ne zadoščajo pa države podatke pridobivajo tajno – z vohunjenjem.

Množični nadzor kot sredstvo držav za uveljavljanje interesov ni nov pojav. Slavna fraza »*Veliki brat te gleda!*«, danes poznana bolj po resničnostnem šovu, sega v leto 1948 in je eno osrednjih sporočil Orwellovega antiutopičnega romana 1984. Osredotočenost njegovega romana na vsesplošen in vseprisoten nadzor je v času izida romana veljala za fikcijo, danes, po skoraj sedemdesetih letih pa prvine romana niso več fiktivne, ampak zastrašujoče resnične. Posebni poročevalec Organizacije združenih narodov, Joseph Cannataci, je za Guardian celo izjavil, da je stanje trenutno slabše kot v Orwellovem romanu.³ Obseg nadzora, predvsem s strani Ameriške obveščevalne agencije in njenih zaveznic, so dokončno razkrile informacije, ki so v javnost prišle po zaslugi Edwarda Snowdna. Prav ta razkritja pa so v mednarodnih organizacijah sprožila sploh prva resna razpravljanja o mednarodnopravni zakonitosti mednarodnega vohunjenja.⁴

V magistrskem diplomskem delu bom poskušala predstaviti in do neke mere tudi odgovoriti na najbolj pereča vprašanja, ki jih mednarodni skupnosti postavlja zunanji množični nadzor dandanes. Dotaknila se bom splošne ureditve množičnega nadzora v mednarodnem pravu, torej njegove (ne)zakonitosti, ki izhaja iz obstoječih norm mednarodnega prava ter mednarodnopravne teorije. Kar se tiče posameznih pravnih področij mednarodnega prava, pa

¹ Knightley, P., *The Second Oldest Profession (Spies And Spying In The Twentieth Century)*, 1980.

² Buchan R., *The International Legal Regulation of State-Sponsored Cyber Espionage*, v: Osula A., Roigas H (ed.), *International Cyber Norms: Legal, Policy & Industry Perspectives*, NATO CCD COE Publications, Talin 2016, pp.65.

³ Guardian, »*Digital surveillance worse than Orwell, says new UN privacy chief*«, Adam Alexander, Valletta, 24.08.2015.

⁴ Deeks A., *An International Legal Framework for Surveillance*, 55 Virginia Journal of International Law 291, 2014, p.291.

se bom dotaknila mednarodnopravnega varstva človekovih pravic ter suverenosti držav in prepovedi intervencije. Moja hipoteza je tako bila, da je množični nadzor v mednarodnem pravu pravno neurejen, čeprav se pojavljajo mnenja, da se obstoječa pravila mednarodnega prava uporabljajo tudi za množični nadzor. Za podrobnejšo in bolj sistematično ureditev tega področja po moji predpostavki namreč manjka predvsem politična volja držav, ki so glavne ustvarjalke mednarodnega prava.

Množični nadzor prebivalstva najpogosteje izvajajo vlade držav, bolj natančno vladne obveščevalne agencije, lahko pa ga izvajajo tudi zasebne korporacije, tako na zahtevo vlade, kot tudi na lastno iniciativo – npr. zbiranje podatkov o navadah potrošnikov za razvoj oglaševalskih kampanij. Kljub temu, da je množični nadzor, ki ga izvajajo zasebniki zanimiva in aktualna tema, se to magistrsko diplomsko delo osredotoča na množični nadzor, ki ga izvajajo države oziroma njihovi organi.

Državni množični nadzor bom za potrebe tega magistrskega diplomskega dela razdelila na notranji in zunanji (tuji) množični nadzor, in sicer glede na lokacijo posameznikov udeleženih v komunikaciji. Magistrsko diplomsko delo se osredotoča na zunanji množični nadzor. Na tem mestu pa pomembno še poudariti, da pomeni prikrit nadzor oseb, ki v trenutku nadzora ne spadajo pod suverenost nadzorujoče države, je v svojem bistvu vrsta vohunjenja⁵ med državami, saj gre pri vohunjenju (predvsem v tem primeru) za delovanje ene države nasproti drugi, zaradi česar notranje pravo držav te materije ne more urejati, saj bi s tem kršilo suverenost drugih držav v mednarodnem prostoru, kar pa bo podrobneje predstavljeno v nadaljevanju.

⁵ Slovar slovenskega knjižnega jezika vohunjenje definira kot delovanje, ki meri na pridobivanje zaupnih gospodarskih, vojaških in drugih podatkov. Spletna izdaja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 2000.

2. SPLOŠNO O MNOŽIČNEM NADZORU

V najširšem smislu je množični nadzor vsesplošni nadzor prebivalstva ali njegovega znatnega dela, ki se izvaja z nadzorom komunikacij. Vsak sistem, ki ustvarja ali zbira podatke o posameznikih, ne da bi poskušal omejiti nabor podatkov na individualizirane posameznike, je torej oblika množičnega nadzora.⁶

Magistrsko diplomsko delo raziskuje trenutno ureditev množičnega nadzora v mednarodnem pravu, ki pa pozna veliko različnih opredelitev, zato je na začetku nujno postaviti definicijo množičnega nadzora, kot jo bo uporabljala ta naloga. Množični nadzor v okviru te naloge tako pomeni »nadzor komunikacij posameznikov, s strani druge države v času miru, medtem ko se te osebe nahajajo zunaj ozemlja države, ki jih nadzoruje. Nadzor se pri tem izvaja z uporabo elektronskih sredstev oziroma kibernetnega prostora«.⁷

Kibernetni prostor domača strokovna literatura opredeljuje kot "območje informacijsko podatkovnega prometa in vsebinsko-interesno opredeljene interakcije s pomočjo računalniško posredovanega komuniciranja v informacijska omrežja vključenih akterjev, ne glede na njihovo geografsko lociranost"⁸, tuja literatura pa kot "globalno domeno v informacijskem okolju, katere tipična značilnost je uporaba elektronskih naprav in elektromagnetnega valovanja za ustvarjanje, hrambo, spremembo, menjavo in izkoriščanje informacij preko medsebojno odvisnih in povezanih omrežij ob uporabi informacijsko-komunikacijskih tehnologij"⁹.

V teoriji se tak nadzor označuje kot zunanji nadzor (ang. *foreign surveillance*) in pomeni, da države nadzorujejo posameznike, katerih nadzorovane komunikacije se ne odvijajo na ozemlju države, ki jih nadzoruje. Tak prikrit nadzor oseb, ki v trenutku nadzora ne spadajo pod suverenost nadzorujoče države, je v svojem bistvu vrsta vohunjenja¹⁰ med državami. Pri

⁶ Najmanjši skupni imenovalec iz naslednjih virov: Forcese, "Spies Without Borders: International Law and Intelligence Collection", (2011), 5 J. Nat'l Sec. L. & Pol'y 179; Deeks A., op. cit.; Ziolkowski K., Peacetime Cyber Espionage – New Tendencies in Public International Law, v: Ziolkowski K. (ed.), *Peacetime Regime for State Activities in Cyberspace*. International Law, International Relations and Diplomacy, NATO CCD COE Publication, Talin 2013.

⁷ Deeks A., op. cit., p.297.

⁸ Trček, F., *Dostopnost in izključenost v kiberprostoru*, (1997), str. 13.

⁹ Daniel T. Kuehl, *From cyberspace to cyberpower: Defining the problem*, v: Cyberpower and national security (2009), str. 28.

¹⁰ Slovar slovenskega knjižnega jezika vohunjenje definira kot delovanje, ki meri na pridobivanje zaupnih gospodarskih, vojaških in drugih podatkov. Spletna izdaja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,

vohungjenju gre (predvsem v tem primeru) za delovanje ene države nasproti drugi, zaradi česar notranje pravo držav te materije ne more urejati, saj bi s tem kršilo suverenost drugih držav v mednarodnem prostoru. Zaključimo torej, da mora biti mednarodno javno pravo tisto, ki bi čezmejno vohunjenje moralo urejati ter tisto, v katerem moramo iskati odgovore o zakonitosti takih dejavnosti držav.

Poleg zunanjega nadzora pa v praksi poznamo tudi notranji nadzor (ang. *domestic surveillance*), ki je nadzor, ki se izvaja na teritoriju države nad lastnimi državljani oz. osebami, ki so v času nadzora prisotne na njenem ozemlju in so torej pod njeno suverenostjo.¹¹ Zakonitost in potrebna dovoljenja za tak nadzor ureja notranja zakonodaja vsake države posebej, najpogosteje v ustavnih določbah o zasebnosti, kazenskem pravu, postopkovnih in preiskovalnih zakonih itd.¹² Pri tem je pomembno zavedanje, da večina te zakonodaje v demokratičnih državah temelji na mednarodnopravnih dokumentih, ki v okviru pravice do zasebnosti (in drugih pravic) postavljajo minimalne standarde zakonitosti notranjega množičnega nadzora držav. Taka zavezujoča dokumenta s področja človekovih pravic sta npr. MPDPP ter EKČP.¹³

1.1 Množični nadzor kot sodobna oblika vohunjenja

Tradicionalno vohunjenje so države izvajale tako, da so na območja drugih držav pošiljale svoje agente, ki so tam na prikrit način pridobivali relevantne informacije – t.i. običajno vohunstvo (ang. *human intelligence*). Tako vohunjenje je bilo povečini osredotočeno na pridobivanje podatkov o pomembnih političnih ali vojaških odločitvah držav in s tem v pridobivanje strateških prednosti nasproti drugim državam. Zaradi načina vohunjenja ter značilnosti informacij so bili tarče vohunjenja skoraj vedno (višji) državni uslužbenci. V teh okoliščinah so države tiho podpirale idejo, da se vohunjenje ohrani kot mednarodnopravno

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 2000.

¹¹ Ibid, p.300.

¹² Na primeru Republike Slovenije so to npr. Ustava Republike Slovenije, Zakon o kazenskem postopku in Zakon o policiji.

¹³ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, (Uradni list RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92), podpisan 16. decembra 1966 v New Yorku, veljaven od 23.03.1976 (v Sloveniji velja od 1. julija 1992); Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (MKVCP), (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94).

neregulirano področje, saj so bili njegovi pozitivni učinki za države veliki, tematika pa je bila v popolni domeni držav, saj je bila za javnost dokaj nepomembna.

Tekom 20. stoletja pa so se zlasti z razvojem tehnologije načini vohunjenja začeli spreminjati. Z razvojem letal, satelitov, brezpilotnih letal in kibernetkega prostora so države pridobile platforme, ki omogočajo vohunjenje na daljavo, brez pošiljanja agentov neposredno na območje države za katero se vohuni. Razvoj interneta, kot globalnega omrežja pa je bistveno spremenil razumevanje vohunjenja v sodobni družbi. Po mnenju nekaterih piscev naj bi živeli v t.i. zlati dobi vohunstva, ki je pojem klasičnega vohunstva spremenila na tri glavne načine:

Prvič, države so z razvojem tehnologije dobile možnost izdatno povečati količino zbranih podatkov, saj lahko tehnologija v nasprotju z osebami,¹⁴ shranjuje ogromne količine podatkov, tako da pridobivanje podatkov ni več omejeno z absolutno nujnostjo. Poleg tega pa je tako vohunjenje cenovno in časovno bolj učinkovito.

Drugič, kibernetko vohunjenje je težje zaznavno s strani tarče, saj v kibernetnem prostoru obstaja ogromno načinov zagotavljanja anonimnosti. Tudi v primeru, da država tarča odkrije identiteto vohuna, se ta ne nahaja na njenem ozemlju, možnost da bo državi tarči izročen pa je skoraj ničelna. Država tarča je tako prikrajšana za povračilni ukrep kaznovanja vohuna. Nasprotno pa je za države izvajalke tak način pridobivanja zaupnih informacij skoraj brez tveganja. Kombinacija cenovne učinkovitosti in varnosti pa logično povzroči porast dejavnosti.

Tretjič, največji premik v razumevanju vohunjenja pa je povzročilo dejstvo, da je dandanes kibernetko vohunjenje v obliki množičnega nadzora nujno za zagotavljanje nacionalne varnosti, še posebej v obliki boja proti terorizmu. Kljub temu, da kibernetki način vohunjenja obstaja že desetletja, so države, njihovi organi in uradniki do nedavnega ostali prevladujoče tarče takega vohunjenja. Šele omenjeni premik je težišče kibernetkega vohunjenja prestavil iz državnega osebja na posameznike.

¹⁴ Deeks A., op. cit., p.299; Chesterman S., *The Spy Who Came in from the Cold War: Intelligence and International Law*, 27 Michigan Journal of International Law 1071, 2006, p.1074; Forcese, op. cit., pp.181,182.

3. MEDNARODNOPRAVNA UREDITEV VOHUNSTVA

Ureditev vohunjenja v mednarodnem pravu je mogoče razdeliti na vohunjenje v času miru in v času oboroženih spopadov (oziroma vojnem času).

Da je vohunjenje v času oboroženih spopadov nedvomno dovoljeno z mednarodnim pravom je že v 17. stoletju zagovarjal Hugo Grotius.¹⁵ Danes je vohunjenje v času vojne mednarodnopravno urejeno s Haaškimi konvencijami iz leta 1899 in 1907, ki določajo, da vohun zajet pri vohunjenju ne sme biti kaznovan brez predhodnega sojenja¹⁶ ter da se vohun, ki se mu uspe vrniti k vojski, ki ji pripada in je po tem zajet s strani nasprotnika, obravnava kot vojni ujetnik in zaradi tega ne sme odgovarjati za predhodna dejanja vohunstva.¹⁷ Poleg tega pa status vohunov, zajetih v oboroženih spopadih ureja tudi 46. člen I. Dodatnega protokola k Ženevskim konvencijam iz leta 1949 o zaščiti žrtev mednarodnih oboroženih spopadov iz leta 1977.¹⁸

Iz zgoraj omenjene ureditve izhaja, da je vohunjenje v vojni dovoljeno, pri tem pa je državi, ki tujega vohuna ujame, prepuščeno široko polje proste presoje glede tega, kako bo z njim ravnala. Država mora spoštovati le nekaj osnovnih pravil, ki so omenjena zgoraj. Taka ureditev pa pripelje do paradoksa, v katerem je ena država upravičena poslati vohuna v drugo državo, druga država pa ga je upravičena kaznovati skladno z lastno zakonodajo. Kljub temu, da se paradoks zdi nesmiseln pa lahko ugotovimo, da ima močan vpliv na obseg in način vohunjenja, ki ga izvajajo države. Taka ureditev posredno omejuje vohunjenje, saj mora država, ki vohuna pošilja v tujino, vedno vzeti v zakup, da bo le-ta morda ujet in kaznovan, država pa bo s tem pri svojem dejanju razkrita. Ugotovimo torej, da je vohunjenje v vojnem času mednarodnopravno urejeno, a po mnenju avtorjev iz te ureditve ne izhajajo ustrezne smernice za mednarodnopravno ureditev vohunjenja v času miru,¹⁹ kar še posebej velja za vohunjenje v obliki množičnega nadzora.

¹⁵ Grotius H., *De iure belli ac pacis libri tres*, 1625.

¹⁶ IV. Haaška konvencija — O zakonih in pravilih vojne na kopnem, Haag, 18.10.1907, 30. člen.

¹⁷ IV. Haaška konvencija — O zakonih in pravilih vojne na kopnem, Haag, 18.10.1907, 31. člen.

¹⁸ Dodatni protokol k Ženevskim konvencijam z dne 12. avgusta 1949 o zaščiti žrtev mednarodnih oboroženih spopadov (Protokol I), 8. 6. 1977, objavljen v Uradnem listu SFRJ, Mednarodne pogodbe, št. 16/78, 46. člen.

¹⁹ Chesterman S., op. cit., p.1072.

Kljub odsotnosti izrecnih mednarodnopravnih pravil o zakonitosti vohunjenja v času miru, pa so se v teoriji oblikovali trije različni pogledi²⁰, pri čemer bom najprej predstavila teorijo o mednarodnopravni prepovedi vohunstva (A), nato teorijo o mednarodnopravni zakonitosti vohunstva (B) ter na koncu teorijo o posebni ureditvi vohunstva po analogiji z odločbo *SS Lotus*²¹ (C).

Na tem mestu pa poudarjam, da to poglavje sicer govori o vohunjenju na splošno, a je njegova vsebina prenosljiva in pravilna tudi za problematiko množičnega nadzora, ki je v samem bistvu le eden izmed načinov (kibernetskega) vohunjenja.

3.1 Mednarodnopravna teorija o prepovedi vohunjenja

Po mnenju starejše teorije je vohunjenje med državami v času miru prepovedano z mednarodnim pravom, prepoved pa teorija izpeljuje iz dejstva, da je vohunjenje kaznivo oziroma vsaj prepovedano v nacionalnih pravnih sistemih.²² Teorija o prepovedi je sporna iz več različnih vidikov, kar priznavajo celo njeni avtorji.²³ Izpeljava prepovedi namreč temelji na splošni predpostavki, po kateri nekega dejanja, ki je dovoljeno z mednarodnim pravom, ne bi smeli preganjati niti v notranjih pravnih sistemih držav.²⁴ Taka izpeljava nezakonitosti vohunjenja na mednarodnopravni ravni tako izhaja iz nepravilnega razumevanja splošnih pravnih načel²⁵ kot vira mednarodnega prava.²⁶

Splošna pravna načela povzdigujejo temeljna načela notranjih pravnih sistemov na raven mednarodnega prava, vendar le do neke mere. Na mednarodnopravni ravni so uporabna le načela, ki so nujna za obstoj slehernega pravnega sistema in pri tem še združljiva z odnosi med

²⁰ Radsan J.A., *The Unresolved Equation of Espionage and International Law*, 28 Michigan Journal of International Law 595, 2007, p.595.

²¹ Case of S.S. "Lotus" (France v. Turkey), [1927], P.C.I.J. (Ser.A)No.10, p. 19.

²² Delupis I., *Foreign Warships and Immunity for Espionage*, 78 American Journal of International Law 53, p. 67; Garcia Mora M.R., *Treason, Sedition and Espionage as Political Offenses Under the Law of Extradition*, 26 University of Pittsburgh Law Review 65, pp.78,80; Radsan J.A., op. cit., p.604.

²³ Garcia Mora M.R., op. cit., str.79-80; Falk R. A., *Foreword to Essays on Espionage and International Law*, v: Stanger R.J.(ed.), *Essays on Espionage and International Law*, Ohio State University Press, 1962, p.45

²⁴ Radsan J.A., op. cit., p.604.

²⁵ Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), člen 38/I(c).

²⁶ Türk D., *Temelji mednarodnega prava*, IUS Software, GV Založba, Ljubljana 2015, str.49; Shaw M., *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, str.70.

državami.²⁷ Vodilo za ugotavljanje, katera načela nacionalnih pravnih sistemov imajo status splošnih pravnih načel v sistemu mednarodnega prava, so sodbe Meddržavnega sodišča v Haagu. Tako je Sodišče kot splošna pravna načela v smislu 38. člena svojega Statuta potrdilo odškodninsko načelo²⁸, načelo dobre vere²⁹, načelo *pacta sunt servanda*³⁰, načelo uporabljivosti posrednih dokazov v sodnih postopkih³¹, načelo že razsojene zadeve (lat. *res iudicata*)³² ter prekluzije (ang. *estoppel*)³³.

Velika večina držav vohunjenje s strani drugih držav sicer res uvršča med kazniva dejanja, vendar ta ureditev predstavlja vzpostavitev izključno individualne kazenske odgovornosti za dejanja vohunstva (ne pa tudi prepovedi, ki bi se nanašala na samo dejanje tuje države) in zaradi svoje specialnosti ne more predstavljati »načela« notranjega prava, kakor to velja za odškodninsko načelo,³⁴ načelo prepovedi dvojnega kaznovanja, načelo prepovedi neupravičene obogatitve itd., še manj pa predstavlja načelo, brez katerega bi bil ogrožen sam obstoj pravnega sistema.³⁵

Nadaljnji argument za mednarodnopravno nezakonitost vohunjenja trdi, da vohunjenje krši ozemeljsko celovitost in politično neodvisnost držav,³⁶ ki izhaja iz četrtega odstavka 2. člena Ustanovne listine ZN, ki določa da »članice se v mednarodnih odnosih vzdržujejo groženj s

²⁷ Brownlie I., *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, New York 2008, str.16-17; Türk D., op. cit., pp.44,49.

²⁸ *Factory at Chorzów (Germany v. Poland)*, Merits, [1928] P.C.I.J. (Ser.A)No.17, p.29.

²⁹ Oppenheim L., *International Law, A Treatise*, Longman, Greens & Co., London 1905, str.38; Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), člen 2(II); Deklaracija načel mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami, v skladu z Ustanovno listino OZN; *Nuclear Tests Case (New Zealand v. France)*, Merits, [1974] I.C.J.Rep.457, pp.253,267.

³⁰ Shaw M., op. cit., p.73; *AMCO v. Republic of Indonesia* 89 ILR, pp.366,495-7; Dunajska konvencija o pravu mednarodnih pogodb, Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije združenih narodov in konvencij, sprejetih v Mednarodni agenciji za atomsko energijo, začetek veljavnosti za RS, 25.06.1991, 26. člen.

³¹ *Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)*, Merits, [1949] I.C.J.Rep.4, p.155,157.

³² *Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)*, Merits, [1949] I.C.J.Rep.4, p.248; *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, [2007] I.C.J.Rep.43, §113.

³³ *Case Concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)*, Merits, [1962] I.C.J.Rep.6, pp.6,23,31,32; *Elettronica Sicula S.p.A. (ELSI) (United States of America v. Italy)*, Judgment, [1989] I.C.J.Rep.15, str.15,44.

³⁴ Heintschel von Heineg W., *Legal Implications of Territorial Sovereignty in Cyberspace*, v: Czosseck C., Ottis R., Ziolkowski K. (ed.), 4th International Conference on Cyber Conflict, NATO CCD COE Publications, Talin 2012, §17.

³⁵ Ziolkowski K., op. cit., p.432.

³⁶ Wright Q., *Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs*, v: Stanger R.J.(ed.), *Essays on Espionage and International Law*, Ohio State University Press, 1962, p.12.

silo ali uporabe sile zoper ozemeljsko celovitost ali politično neodvisnost katere koli države ali drugega tovrstnega ravnanja, ki ni skladno s cilji Organizacije združenih narodov«, s tem pa državam prepoveduje uporabo sile v mednarodnih odnosih. Glavna pomanjkljivost tega argumenta je, da ne ločuje med ravnanji, ki so predhodna vohunjenju in vohunjenjem *per se*.

Vprašanje prepovedi vohunstva *per se* je namreč potrebno ločiti od vprašanja o morebitni protipravnosti ravnanj, ki vohunjenje spremljajo, torej predhodnih ravnanj³⁷ (npr. prepoved vstopa tujega agenta na ozemlje druge države, prepoved mučenja)³⁸, uporabe določenih metod vohunjenja ali sredstev za pridobivanje informacij. Morebitne prepovedi takih ravnanj, ki vohunjenje lahko spremljajo, ne smejo imeti vpliva na presojo zakonitosti oziroma prepovedi vohunjenja kot takega.³⁹ Argument, ki trdi, da je vohunjenje kot tako v mednarodnem pravu prepovedano, ker njegova predhodna ravnanja kršijo mednarodno pravo, je tako napačen in ne vzdrži logične presoje.

Nadaljnja pomanjkljivost te teorije pa je pomanjkanje ločevanja in posledična neopredelitev do prvega in sedmega odstavka 2. člena Ustanovne listine ZN. Prvi odstavek tega člena določa, da organizacija temelji na načelu suverene enakosti vseh članic, medtem ko sedmi odstavek, da nobena določba v ustanovni listini Organizacije združenih narodov ne pooblašča, da se vmešava v zadeve, ki so po svoji naravi v notranji pristojnosti držav, ali od članic zahteva, da te zadeve predložijo v reševanje v skladu z Ustanovno listino, vendar to načelo ne vpliva na izvajanje prisilnih ukrepov iz VII. poglavja. Glede obeh omenjenih odstavkov je jasno, da bi predhodna ravnanja (in tudi samo vohunjenje) lahko kršila njune določbe, pri čemer je skoraj bolj verjetno, da se kršitev ugotovi zaradi intervencije oziroma kršitve suverenosti, kot pa zaradi kršitve prepovedi uporabe sile, saj je prag za dokazovanje uporabe sile v praksi precej višji.⁴⁰

3.2 Mednarodnopravna zakonitost vohunjenja

Teorijo zakonitosti vohunstva v mednarodnem pravu je zagovarjal že Oppenheim v začetku prejšnjega stoletja, ko je v svoje delo zapisal, da vohunjenje ni ne moralno, politično ne pravno

³⁷ Ziolkowski K., op. cit., p.431.

³⁸ Lotrionte C., *Countering State-Sponsored Cyber Economic Espionage Under International Law*, 40 North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation 443, 2015, p.481.

³⁹ Ziolkowski K., op. cit., p.432.

⁴⁰ Glej npr. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*, Merits, [1986] I.C.J.Rep.14.

sporno.⁴¹ Glede na to, da je od takrat minilo dobrih sto let, in da je vohunjenje zaradi razvoja informacijske tehnologije in kibernetnega prostora dobilo popolnoma drugačne razsežnosti, se je morda treba vprašati, ali je zaradi tega kaj bolj sporno v mednarodni skupnosti.

V današnjem času ima teorija mednarodnopravne zakonitosti vohunjenja med avtorji več podpore kot pa teorija o nezakonnosti vohunjenja. V grobem lahko teorijo o zakonitosti delimo na tri skupine, in sicer glede na podlago, iz katere izpeljujejo zakonitost vohunjenja v mednarodnem pravu. Prva skupina avtorjev izpeljuje zakonitost vohunjenja iz inherentne pravice države do samoobrambe na podlagi 51. člena Ustanovne listine ZN⁴² (i), druga skupina avtorjev trdi, da je zakonitost vohunjenja pravilo mednarodnega običajnega prava⁴³ (ii), zadnja skupina pa meni, da naj bi pravica do vohunjenja izhajala iz posebnih pravnih režimov v mednarodnem javnem pravu, ki veljajo v vesolju, na Antarktiki in odprtem morju (iii).⁴⁴

3.2.1 Zakonitost vohunjenja kot nujnost za učinkovito izvrševanje pravice do samoobrambe

Nekateri avtorji⁴⁵ zakonitost vohunjenja izpeljujejo iz pravice do samoobrambe, ki jo skladno z 51. členom Ustanovne listine ZN⁴⁶ in skladno z mednarodnim običajnim pravom⁴⁷ uživajo vse države. Po tej teoriji države vohunijo za drugimi državami zato, da bi čim uspešneje zaščitile lastne varnostne interese.⁴⁸ Da bi država lahko pravilno in natančno predvidela morebiten oborožen napad, ji moramo pustiti, da zbira informacije o tujih vojaških in političnih odločitvah in strategijah. Če bi vohunjenje v mednarodnem pravu prepovedali, bi malodane

⁴¹ Oppenheim L., op. cit., p.491.

⁴² Alexander Melnitzky, *Defening America against Chinese Cyber Espionage Though the Use of Active Defences* (2012) 20 Cardozo Journal of International and Comparative Law 538, p.564; Yoo J., Sulmasy G., *Counterintuitive: Intelligence operations and International Law*, 28 Michigan Journal of International Law 625, 2006, p.636; Baker C.D., *Tolerance of International Espionage: A Functional Approach*, 19 American University International Law Review 1091, 2003, p.1095; James E. Baker, *What's International Law Got To Do With IT? Transnational Law and the Intelligence Mission* (2007) 28 Michigan Journal of International Law, p.656; Scott R.D., *Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law*, 46 Air Force Law Review 217, 1999, p.224; Wright Q., op. cit., p.17.

⁴³ Smith J.H., *Symposium: State Intelligence Gathering and International Law, Keynote Address*, 28 Michigan Journal of International Law 543, p.544; Baker C.D., op. cit., p.1094.

⁴⁴ Kish J., *International Law and Espionage* (urejeno s strani: David Turns, Martinus Nijhoff Publishers), 1995.

⁴⁵ Yoo J., Sulmasy G., op. cit.; Baker C.D., op. cit., p.1095; Scott R.D., op. cit.; Forcese, op. cit., pp.198-99.

⁴⁶ Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije ZN in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14).

⁴⁷ Shaw M., op. cit., p.820; *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*, Merits, [1986] I.C.J.Rep.14, pp.349,428.

⁴⁸ Baker C.D., op. cit., p.1095.

izvotlili pravico do samoobrambe držav, česar pa države ne bi tolerirale.⁴⁹ Da bi ta pravica ohranila materialno vrednost in pomen, moramo državam dovoliti, da predvidijo oborožen napad in se nanj pripravijo, to pa na najmanj invaziven način dosežejo prav s pomočjo vohunjenja.

Kot podporni argument te teorije se navaja Gary Powers U-2 incident⁵⁰, pri katerem so Združene države Amerike leta 1962 navedle, da njihova pravica vohuniti na Sovjetskem teritoriju izhaja iz pravice do preventivne samoobrambe, saj je prav vohunjenje zmanjšalo tveganje za napad presenečenja s strani Sovjetske zveze.⁵¹ Vendar pa ima taka linija argumentacije več kot le eno težavo. Prvič je problem v tem, da bi se, če bi teorija držala, zakonitost vsakega akta vohunjenja presojala glede na motivacijo (»notranji motiv«) države ob izvedbi vohunjenja. Taka presoja je celo za mednarodno pravo preveč politična, subjektivna in konec koncev pripelje do nedopustnih sklepov.⁵² Drugič, mednarodno pravo po prevladujočem stališču ne dovoljuje preventivne samoobrambe in prepoveduje tako ekstenzivno razlago 51. člena Ustanovne listine.⁵³ Navedena določba namreč dovoljuje samoobrambo zgolj, v kolikor se je oborožen napad že začel.⁵⁴ In tretjič, ob predpostavki, da mednarodno pravo ne dovoljuje preventivne samoobrambe, celotna argumentacija ne zdrži več osnovne logične presoje. Vohunjenje je kronološko izvedeno preden se pravica države do samoobrambe sploh »oblikuje« oziroma nastane. Po logičnem sklepanju tako zakonitosti vohunjenja ne moremo izpeljati iz pravice do samoobrambe, ki v danem trenutku sploh še ne bi obstajala.⁵⁵

Pomembna omejitev teorije, ki so jo njeni avtorji spregledali, pa je tudi dejstvo, da »opravičuje« le vohunjenje za neprijateljskimi državami, ne pa tudi za državami zaveznicami.

⁴⁹ Deeks A., op. cit., p.302.

⁵⁰ Union of Soviet Socialist Republics Draft resolution concerning alleged aggressive acts by the United States air force against Soviet Union UNSC doc S/4321 (23 Maj 1960).

⁵¹ Wright Q., op. cit., p.17; Baker C.D., op. cit., p.1095; Ziolkowski K., op. cit., p.437.

⁵² Ziolkowski K., op. cit., p.437; Baker C.D., op. cit., p.1097.

⁵³ Baker C.D., op. cit., p.1096; Institut De Droit International, Session de Santiago, First Commission, Substitution and Equivalence in Private International Law, 6.odstavek; Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J.Rep.14, p.14,94,103; Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, [1996] I.C.J.Rep.226, pp.226,245.

⁵⁴ Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije ZN in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), 51. člen Ustanovne listine.

⁵⁵ Forcese, op. cit., p.199.

Znano pa je, da je velik del vohunjenja, še posebej pa množičnega nadzora potekal med zavezniškimi državami.⁵⁶

3.2.2 Pravilo običajnega prava, ki dovoljuje vohunjenje

Druga skupina avtorjev trdi, da je ekstenzivna praksa vohunjenja med državami povzročila nastanek mednarodnega običajnega prava na tem področju.⁵⁷ Zagovorniki te teorije se sklicujejo na razširjeno prakso vohunjenja, saj naj bi bilo vohunjenje ena od legitimnih funkcij vsake države, kar dokazuje obstoj državnih obveščevalnih agencij ter z neobstojo uradnih izjav predstavnikov držav o protipravnosti vohunstva. Vse to naj bi kazalo na to, da države takšne prakse ne zavračajo kot nezakonite⁵⁸ in da se je v mednarodnem običajnem pravu oblikovalo pravilo, ki državam dovoljuje vohunjenje za drugimi državami.

Pravila o nastanku in veljavnosti mednarodnega običajnega prava vsebuje Statut Meddržavnega sodišča v 38. členu⁵⁹, ki za nastanek pravila mednarodnega običajnega prava določa dva kumulativna pogoja:

- (1) objektivni pogoj razširjene, enotne in konsistentne prakse držav, ter
- (2) subjektivni pogoj pravne zavesti držav t.i. *opinio juris sive necessitatis*, ki izraža zavedanje držav, da so to prakso sprejele za obvezujočo.⁶⁰

Kljub posamičnim kritikam sta pogoja v mednarodnem pravu splošno sprejeta, v svojih odločitvah⁶¹ ju uporablja Meddržavno sodišče, priznavajo pa ju tudi priznani mednarodni pravniki.⁶²

Ekstenzivna praksa vohunjenja je sicer res nesporno dejstvo v mednarodni skupnosti,⁶³ vendar to za nastanek pravila običajnega prava ne zadostuje, saj zanemarja subjektivni pogoj *pravne*

⁵⁶ Buchan R., op. cit., pp.66-67.

⁵⁷ Baker C.D., op. cit., p.1094.

⁵⁸ Baker C.D., op. cit., p.1094; Smith J.H., op. cit., p.544

⁵⁹ Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije ZN in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), 38. člen Statuta Meddržavnega sodišča.

⁶⁰ Fisheries Case (United Kingdom v. Norway), Judgment, [1951] I.C.J.Rep.116, pp.116,131,138; North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgment, [1969] I.C.J.Rep.3, pp.3,43.

⁶¹ North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), [1969] I.C.J. Rep.3, §77.

⁶² Shaw M., op. cit., pp.51-63; Türk D., op. cit., pp.45-47; Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), pp.6-9.

⁶³ Kish J., op. cit., poglavje X.

zavesti. Praksa bi namreč morala biti podprta z dokazi, da se države ob vohunjenju nedvoumno zavedajo, da so to v skladu z mednarodnim pravom upravičene početi.⁶⁴ Tak dokaz bi lahko predstavljale izjave predstavnikov držav, da je taka praksa povsem zakonita v mednarodnem pravu.

Obstajajo številni razkriti primeri vohunjenja oziroma množičnega nadzora, vendar ob njihovih razkritjih voditelji udeleženih držav povečini niso zatrjevali, da taka praksa nasprotuje mednarodnem pravu.

Incidentna Moonlight Maze⁶⁵ in Titan Rain⁶⁶ sta primera kibernetkega vohunstva nad ZDA, ki pa nista sprožila javnih izjav o njuni (ne)zakonitost niti s strani ZDA, niti s strani Rusije in Kitajske, ki so ju ZDA sumile kot pokroviteljici napada. Leta 1998 je Evropski parlament pripravil poročilo o programu kibernetkega vohunjenja ECHELON⁶⁷, ki naj bi ga izvajala Združeno kraljestvo in ZDA. Program je prestregal različne komunikacije ter s pomočjo t.i. selektorjev izbiral pogovore, ki so bili za države izvajalke relevantni. Največja novost programa je bila, da je usmerjen v prebivalstvo in ne na vladne oz. vojaške tarče. Kljub vsemu pa razkritje programa ni vodilo do glasnejših odzivov s strani držav EU, prav tako nezakonitost programa ni bila zatrjevana v Uradnem poročilu iz leta 2001.⁶⁸

Leta 2003 sta se ZDA in Združeno Kraljestvo ponovno znašli v središču vohunske afere, saj naj bi državi nadzorovali pogovore 13 članov Varnostnega sveta ZN ter Generalnega sekretarja ZN, z namenom pridobiti informacije o tem, kako bodo predstavniki držav članic glasovali na zasedanju o resoluciji o posredovanju v Iraku.⁶⁹ Edini odziv ZN je bil poziv vpletenim državam za razjasnitev dejstev s sklicevanjem na imuniteto.

⁶⁴ Ziolkowski K., op. cit., pp.438

⁶⁵ Christopher J., Lotrionte c., *Information Warfare as International Coercion: Elements of a Legal Framework* (2001) 12 European Journal of International Law 825, p.840.

⁶⁶ Bradley Graham, *Hackers Attack Via Chinese Web Sites* *The Washington Post*, 25.08.2008, objavljeno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/08/24/AR2005082402318.html>.

⁶⁷ Evropski parlament, *An Appraisal of Technologies of Political Control (Directorate General for Research, Scientific and Technological Options Assessment*, PE 166 499, 6.1.1998, objavljeno na: <http://cryptome.org/stoa-atpc.html>.

⁶⁸ *Report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (ECHELON interception system)* (2001/2098(INI)), 11.07.2001.

⁶⁹ Bright M., Vulliamy E., Beaumont P., *Revealed: US dirty tricks to win vote on Iraq War*, *The Guardian / The Observer* 02.03.2003, dostopno na: <http://www.theguardian.com/world/2003/mar/02/usa.iraq>; Tyler P., *Ex-Aide to Blair Says the British Spied on Annan*, *The New York Times*, 27.02.2004, dostopno na: <http://www.nytimes.com/2004/02/27/world/ex-aide-to-blair-says-the-british-spied-on-annan.html>.

Nadzorni sistem PRISM je leta 2013 dvignil nekoliko več političnega in medijskega prahu. ZDA so več let prikrito nadzorovale komunikacije tujih državljanov ter predstavnikov vlad v in izven ZDA.⁷⁰ Afera je vodila k politični napetosti, a se je debata osredotočala na pravico do zasebnosti, varstvo osebnih podatkov ter različne vladne in diplomatske privilegije. Zatrjevanja o splošni nezakonnosti vohunjenja z nadzorovanjem komunikacij skoraj ni bilo.

Dodaten argument za permisivnost mednarodnega prava glede vohunjenja je tudi dejstvo, da so nekatere države med seboj sklenile sporazume o medsebojnem omejevanju vohunjenja (npr. UKUSA Sporazum med Združenim Kraljestvom, Združenimi državami Amerike ter Kanado, Avstralijo in Novo Zelandijo; Sporazum SIGINT (*ang. Seniors Europe ali SSEUR.*)).⁷¹ Če bi mednarodno pravo vohunjenje prepovedovalo, ti sporazumi ne bi bili potrebni.

3.2.3 Funkcionalna teorija o vohunjenju

Nekateri avtorji⁷² pa celo trdijo, da je vohunjenje bistven del mednarodnih odnosov tudi v času miru. Christopher D. Baker je teorijo poimenoval funkcionalna teorija o vohunjenju ter jo tudi najbolj podrobno razvil. Funkcionalni pristop k mednarodnim odnosom predvideva, da bodo države v mednarodni skupnosti s sodelovanjem najbolj učinkovito dosegale miren soobstoj. Vohunjenje pri tem dovoljuje državam, da preverijo, ali druge države dejansko izpolnjujejo svoje mednarodne obveznosti, hkrati pa s tem dobijo tudi potrdilo, da so zagotovila teh držav verodostojna. Države so tako bolj pripravljene sodelovati na različnih področjih, saj jim je na voljo vohunjenje kot sredstvo spremljanja postopanja drugih držav.⁷³

Baker pa razume vohunjenje kot orodje za spodbujanje mednarodnih odnosov in krepitev zaupanja med državami. Pridobivanje informacij s pomočjo vohunjenja državi omogoča

⁷⁰ Greenwald G., MacAskill E., Boundless Informant: *The Nsa's Secret Tool To Track Global Surveillance Data*, The Guardian, 11.06.2013, dostopno na: <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/08/nsaboundless-informant-global-datamining>; Gellman B., Poitras L., U.S., British intelligence mining data from nine U.S. Internet companies in broad secret program, The Washington Post, 07.06.2013, dostopno na: http://www.washingtonpost.com/investigations/us-intelligence-mining-data-from-nine-us-internet-companies-inbroad-secret-program/2013/06/06/3a0c0da8-cebf-11e2-8845-d970ccb04497_story.html; Pilkington E., Washington Post releases four new slides from NSA's Prism presentation, The Guardian, 30.06.2013, dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/world/2013/jun/30/washington-post-new-slides-prism>.

⁷¹ Farrell P., *History of 5-Eyes – explainer*, Guardian 02.12.2013, dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/02/history-of-5-eyes-explainer>; Rensfeldt G., *Read the Snowden Documents From the NSA*, 11 december 2013, dostopno na: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/read-the-snowden-documents-from-the-nsa>.

⁷² Yoo J., Sulmasy G., op. cit., p.628; Smith J.H., op. cit., p.544; McDougal M.S., Lasswell H.D., Reisman W.M., *The Intelligence Function and World Public Order*, 46 Faculty Scholarship Series 365, 1973, p.395; Baker C.D., op. cit., p.1092.

⁷³ Ibid, p.1092

vsakokratno preverjanje resničnosti posredovanih podatkov, zaradi česar so države prej pripravljene na sodelovanje z drugimi državami. Na ta način pa lahko tudi preverjajo, ali se druge države držijo svojih mednarodnih obveznosti.⁷⁴ Kljub temu, da *Baker* trdi, da mednarodno pravo niti ne dovoljuje, niti ne prepoveduje vohunjenja, je njegov pristop bližje teorijam o zakonitosti vohunjenja.

3.2.4 Zakonitost vohunjenja po analogiji ureditev »posebnih režimov«

Obstaja še tretja teorija, ki pa jo je redkeje zaslediti. Gre za stališče, da je vohunjenje zakonito v t.i. »skupnih območjih«, saj ga implicitno dovoljujejo konvencije, ki ta področja urejajo. Gre predvsem za Antarktiko, vesolje in ostala nebesna telesa, ter odprto morje. Argument je v teoriji razvil John Kish,⁷⁵ zanimiv pa je predvsem z vidika ideje, da bi se tudi kibernetiski prostor reguliral podobno kot ostala "skupna območja".

Pogodba o Antarktiki⁷⁶ predvideva monitoring postaj, inštalacij, opreme, ladij in letal s strani nacionalnih opazovalcev na Antarktiki, kjer velja pogodbeno določen mednarodnopravni režim. Pregledi so namenjeni preverjanju upoštevanja drugih določb Pogodbe o Antarktiki, kot je npr. prepoved militarizacije območja. Kish pri tem trdi, da je obseg monitoringa po pogodbi tako velik, da lahko iz tega sklepamo, da je na Antarktiki dejansko zakonito vohuniti.⁷⁷ Podobno določbo vsebuje tudi Pogodba o načelih, ki urejajo dejavnosti pri raziskovanju in izkoriščanju vesolja, vključujoč Mesec in druga nebesna telesa (t.i. Pogodba o vesolju), ki prav tako predvideva monitoring nacionalnih opazovalcev na vesoljskih postajah, instalacijah in plovilih, na podlagi načela reciprocitete. Avtor tako tudi na primeru vesolja zaključuje, da je vohunjenje dovoljeno.⁷⁸

Vendar pa avtor pri tem zanemari dejstvo, da tak monitoring zagotavlja zbiranje informacij in se ne opravlja v tajnosti ali pod krinko, kar pa je ena izmed konstitutivnih prvin vohunjenja. Zgoraj omenjene mednarodne pogodbe tako ne govorijo o prikitem zbiranju informacij in zato ne urejajo vohunjenja, niti na področjih, ki jih urejajo. Splošne zakonitosti vohunjenja se tako ne more izpeljevati iz teh dokumentov.

⁷⁴ Ibid, p.1092, 1104-5.

⁷⁵ Kish J., op. cit., p.114,120.

⁷⁶ Antarctic Treaty, 12 UST 794 / 402 UNTS 71 / 19 ILM 860 (1980) / UKTS 97 (1961), Cmnd 1535 / ATS 12 (1961) Washington D.C., USA.

⁷⁷ Kish J., op. cit., p.114,120.

⁷⁸ Ziolkowski K., op. cit., p.432; Kish J., op. cit.

Posebni režim pa velja tudi za odprto morje.⁷⁹ Po mnenju nekaterih avtorjev je vohunjenje zakonito na odprtem morju, pod in nad njim, kar pa naj bi izhajalo iz svoboščin, ki jih države uživajo na tem območju.⁸⁰ To mnenje pa naj bi bilo podprto s prakso držav, ki v tem teritoriju resnično vohunijo.⁸¹ Dejstvo pa je, da Konvencija Združenih narodov o pomorskem mednarodnem pravu vohunjenja direktno ne omenja, ga niti ne dovoljuje, niti ne prepoveduje. Zaradi tega in ob upoštevanju odsotnosti razvidne pravne zavesti je sicer nemogoče zaključiti, da je vohunjenje na odprtem morju dovoljeno, lahko pa bi trdili, da ni prepovedano.⁸²

3.3 Poseben mednarodnopravni status vohunstva po analogiji z zadevo SS Lotus

Veljavno mednarodno pravo torej izrecno ne prepoveduje niti ne dovoljuje vohunstva oz. čezmejnega množičnega nadzora. Mnogo avtorjev zato meni, da je prav pristop Stalnega meddržavnega sodišča v zadevi SS Lotus tisti, ki ga je treba zavzeti pri ugotavljanju zakonitosti vohunjenja.⁸³

V zadevi SS Lotus je sodišče izoblikovalo načelo mednarodnega prava, po katerem so državam v primeru *non-liquet* situacij, dovoljena vsa ravnanja, ki niso izrecno prepovedana.⁸⁴ Pravilo se torej uporablja v primerih, ko mednarodno pravo nekega področja izrecno ne ureja. Z drugimi besedami, državi so prepovedana le ravnanja, ki so z mednarodnim pravom izrecno prepovedana, glede ostalih ravnanj lahko svobodno odloča ali jih želi izvesti ali ne.⁸⁵ Meddržavno sodišče nikoli ni razsojalo v primeru, ki bi se v celoti ali v veliki meri nanašal na vohunjenje med državami. Je pa obravnavalo načelo vzpostavljeno v zadevi SS Lotus⁸⁶ in v svetovalnih mnenjih v zadevah Zakonitost grožnje ali uporabe jedrskega orožja v oboroženih

⁷⁹ Konvencija ZN o pomorskem mednarodnem pravu (UNCLOS), 10.12.1982, Jamajka, Akt o nasledstvu Konvencije Združenih narodov o pomorskem mednarodnem pravu (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 22/94).

⁸⁰ Ibid., 87. člen.

⁸¹ Kish J., op. cit., p.105f. Primer: Vohunjenje ZDA v Južno-Kitajskem morju – Guardian, *China demands US military 'stop spying' over South China Sea, South China Sea US Navy, Associated Press in Beijing*, 19 maj 2016.

⁸² Ziolkowski K., op. cit.

⁸³ Deeks A., op. cit., p.301; Ziolkowski K., op. cit., p. 446; Radsan J.A., op. cit., p.605.

⁸⁴ Case of the S.S. "Lotus" (France v. Turkey), [1927], P.C.I.J. (Ser.A)No.10.

⁸⁵ Ibid, p.19.

⁸⁶ Zaradi omejenost prostora se ne bom podrobneje ukvarjala s spornostjo tega načela v mednarodnem pravu. Naj omenim le, da je Meddržavno sodišče kasneje večkrat obravnavalo to načelo in tudi izrecno izrazilo nestrinjanje z njim. Glej npr. svetovalno mnenje *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, 1996 I.C.J. 226, p.238-239; *Arrest Warrant, (DRC v. Belgium)*, 2002, skupno ločeno mnenje sodnikov Higgins, Kooijmans in Buergenthal.

spopadih in Zakonitosti enostranske deklaracije o neodvisnosti Kosova izrazilo nestrinjanje z načelom in njegovo pretežno zastarelost v sodobni mednarodni skupnosti.⁸⁷

Preslikano na vprašanje vohunjenja oziroma množičnega nadzora, so države svobodne vohuniti oziroma nadzorovati, ker mednarodno pravo ne vsebuje izrecnega pravila, ki tako dejavnost prepoveduje. Pri presoji tega vprašanja *Scott* ugotavlja, da je položaj vohunstva v mednarodnem pravu tako nejasen, da ne moremo zaključiti niti da je dovoljeno, niti da je prepovedano.⁸⁸

⁸⁷ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 I.C.J. 226, p. 238-239; Arrest Warrant, (DRC v. Belgium), 2002, skupno ločeno mnenje sodnikov Higgins, Kooijmans in Buergenthal; Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, [2010] I.C.J.Rep.403

⁸⁸ Scott R.D., op. cit., p.223.

4. UPORABLJIVOST OBSTOJEČIH PRAVIL MEDNARODNEGA PRAVA NA PRAKSI MNOŽIČNEGA NADZORA

4.1 Ali je kibernetiski prostor regulirano območje?

Vprašanje, ki se je začelo pojavljati hkrati z internetom in njegovo širšo uporabo je, ali pravna pravila, še posebej mednarodno pravo, v kibernetiskem prostoru sploh veljajo. Pojavila se je teorija, da pravo v kibernetiskem prostoru ne učinkuje, ker je kibernetiski prostor "svoboden", torej nepodvržen običajnim pravilom.

Rdeča nit Deklaracije o neodvisnosti kibernetiskega prostora, ki jo je 8. februarja 1996 na spletu objavil John Perry Barlow,⁸⁹ je prav neučinkovanje obstoječega prava na kibernetiski prostor, katerega "naseljenci" bodo svobodno poskrbeli za njegovo samoregulacijo. Barlowov glavni argument za to je bil, da v kibernetiskem prostoru ne obstaja en legitimen odločevalec.⁹⁰ Iz tega razloga Barlow tudi poziva vlade držav naj se vzdržijo vmešavanja v kibernetiski prostor in mu dopustijo avtonomijo in možnost samoregulacije.⁹¹ Po njegovem mnenju namreč pravni koncepti iz fizičnega sveta ne veljajo v kibernetiskem prostoru.⁹²

Deklaracija o neodvisnosti je bila nedvomno nekoliko ekscesen primer reševanja tega vprašanja, a so tudi drugi avtorji⁹³ trdili, da obstoječ pravni sistem ni pripravljen na izzive, ki jih kibernetiski prostor prinaša. Večina se jih je zato zavzemala za razvoj nove veje prava, ki ga lahko imenujemo kar internetno pravo, ta pa naj bi poskrbel tudi za to, da je uporabnikom kibernetiskega prostora zagotovljena zadostna avtonomija za samoregulacijo.

⁸⁹ JP Barlow, *A Declaration of the Independence of Cyberspace*, Electronic Frontier Foundation, 8.2.1996, dostopno na: <https://projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html>; Birnhack M., *Reverse Engineering Informational Privacy Law*, 2012, 15 *Yale Journal of Law and Technology* 24, p.33.

⁹⁰ John Perry Barlow, *A Declaration of Independence of Cyberspace*, Electronic Frontier Foundation, 8.2.1996, dostopno na: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>; Murray A., *Of Uses and Abuses of Cyberspace: Coming to Grips with the Present Dangers*, v: Cassese A. (ed) *Realizing Utopia - The Future of International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012, p.500; Johnson D.R., Post D., *Law And Borders - The Rise of Law in Cyberspace*, 1995-1996, 48 *Stanford Law Review* 1367; Easterbrook F.H., *Cyberspace and the Law of the Horse*, 1996, *University of Chicago Legal Forum* 207; Lastowka G., *Paving the Path of Cyberlaw*, 2011, 38 *William Mitchell Law Review* 1, p.1.

⁹¹ John Perry Barlow, *A Declaration of Independence of Cyberspace*, Electronic Frontier Foundation, 8. februar 1996, dostopno na: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.

⁹² Ibid.

⁹³ Easterbrook, F. H., op. cit.; Murray A., op. cit., p.500; Johnson D.R., op. cit.; Lastowka G., op. cit., p.1.

Takšnemu kibernetickemu režimu so nasprotovali tisti, ki so menili, da je poseben režim povsem nepotreben. Nek avtor je celo izjavil, da je poseben režim za kiberneticki prostor ravno tako smiseln, kot da bi imeli posebno vejo prava "pravo konj".⁹⁴

Pri pregledu današnjega stanja na področju regulacije kibernetickega prostora lahko ugotovimo, da so v tekmi med "kibernetickimi liberalisti" in "kibernetickimi pravnimi pozitivisti" zmagali slednji, ki nedvomno predstavljajo bolj tradicionalen pristop k zadevi. Ta pristop zavzema stališče, da je kiberneticki prostor v pristojnosti držav in njihovih obstoječih pravnih sistemov. Najbolj prepričljiv argument je postavil Goldsmith⁹⁵, ki meni, da kiberneticki prostor ni nek nov poseben prostor, ki bi zahteval posebno ureditev, ker je še vedno v prevladujoči meri povezan z resničnim svetom, tako glede opreme kot glede tega, da njegovi uporabniki delujejo v prostoru pod državno suverenostjo. Poleg tega so lahko učinki kibernetickih ravnanj občutni v eni ali več državah, lahko pa jih tudi izmerimo.

Posledično se kiberneticki prostor ni pojavil kot nova dimenzija v svetu, ampak je bil od začetka objekt prakse držav, ki so ravnale v skladu s tradicionalnimi pravili mednarodnega prava in izvrševale suverenost.⁹⁶ Zanimivo je tudi to, da je razvoj kibernetickega prostora popolnoma povozil Deklaracijo o neodvisnosti, saj ne le da so države dobile v njem pristojnost in da je podvržen njihovim pravnim pravilom, prav države so tiste, ki ta prostor uporabljajo za doseganje svojih namenov.

Med današnjimi pisci je torej vprašanje učinkovanja pravnih pravil na kiberneticki prostor obravnavano kot dilema prve internetne generacije, medtem ko se sedaj pozornost obrača k bolj aktualnim in pomembnim temam, dilemam druge generacije, kot so dejansko izvrševanje odločitev sodišč in organov v kibernetickem prostoru in konkretno aplikacijo pravnih pravil v tem prostoru.⁹⁷ Do teh vprašanj so se v Mednarodni strategiji za kiberneticki prostor, pripravljene v Beli hiši, opredelile tudi ZDA. Zapisali so, da bo potrebno v prihodnje razjasniti, kako se bodo obstoječe norme mednarodnega prava v prihodnje uporabljale v kibernetickem prostoru, saj je prav hiter razvoj kibernetickega prostora povzročil njihovo zastarelost.⁹⁸

⁹⁴ Easterbrook, F. H., op. cit.

⁹⁵ Jack L. Goldsmith, *Against Cyberanarchy*, (1998) 65 U Chi L Rev 1199, str. 1200.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Michael Schmitt, *Introduction*, v: *Research Handbook on International Law in Cyberspace* (2015), str. 2.

⁹⁸ The White House, *International Strategy for Cyberspace*, maj 2011, dostopno na: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf, obiskano: 29. 11. 2016, str. 9.

4.2 Državna suverenost in prepoved intervencije

Türk piše, da “pravica do suverenosti izraža temeljno lastnost države kot najvišje oblasti nad določenim ozemljem, neodvisne od vsake druge oblasti”.⁹⁹ Meddržavno sodišče v Haagu pa je že v svoji prvi odločbi, in sicer o zadevi *Dogodki v Krfski ožini* zapisalo, da je med neodvisnimi državami spoštovanje ozemeljske suverenosti osnovni temelj mednarodnih odnosov.¹⁰⁰ Kot enega izmed stebrov modernega mednarodnega prava je pravico do suverene enakosti določila Ustanovna listina ZN v prvem odstavku 2. člena. Suverenost držav je tako temeljna pravica držav v mednarodnem pravu, ki pa ni absolutna. Vsaka suverena država ima pri izvrševanju pravice do suverenosti omejitve, ki jih določa mednarodno pravo. Kljub temu pa se suverenost države v mednarodnem pravu predpostavlja.¹⁰¹

Državna suverenost ima dve dimenziji. Prva, pozitivna dimenzija izraža pravico do neodvisnega in svobodnega delovanja na svojem ozemlju, nad katerim država izvršuje vrhovno oblast. Druga, negativna dimenzija suverenosti pa je prepoved intervencije, na podlagi katere so države zavezane spoštovati suverenost drugih držav in se morajo vzdržati vmešavanja v notranje zadeve drugih suverenih držav.¹⁰² Načelo neintervencije je tako negativni kolerat pravice do suverenosti in kot tak sestavni del pogodbenega in običajnega mednarodnega prava.¹⁰³

i. Suverenost

Že leta 1928 je arbiter Max Huber v odločbi v zadevi o *Otoku Palmas* pojasnil “suverenost v razmerju do nekega dela zemeljske oble je pravica opravljati funkcije države na tem območju ob izključitvi sleherne druge države”.¹⁰⁴ Države imajo pravico do suverenosti na njihovem celotnem ozemlju, vključno z zračnim prostorom, notranjimi morskimi vodami in teritorialnim morjem.

Čeprav je suverenost držav med najpogosteje citiranimi instituti mednarodnega prava, je njena natančna vsebina še vedno nejasna in nedorečena. Spoštovanje ozemeljske celovitosti se

⁹⁹ Türk D., op. cit., p.80.

¹⁰⁰ “Med neodvisnimi državami je spoštovanje ozemeljske suverenosti in celovitosti bistven temelj mednarodnih odnosov.” Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, [1949] I.C.J. Rep.4, p.35.

¹⁰¹ Case of the S.S. “Lotus” (France v. Turkey), [1927], P.C.I.J. (Ser.A)No.10, p.77.; Türk D., op. cit., p.81.

¹⁰² Shaw M., op. cit., p.354.

¹⁰³ Türk D., op. cit., p.82.

¹⁰⁴ Island of Palmas Case (Netherlands v. United States of America), RIAA, Vol. II, p.838.

praviloma nanaša na prepoved uporabe sile z namenom spremembe državnih meja. Pomeni pa tudi, da država oziroma njeni agenti (torej tudi vohuni) ne smejo vstopiti na ozemlje druge države, njen zračni prostor ali morje brez njene privolitve.¹⁰⁵ Tudi Meddržavno sodišče¹⁰⁶ in Stalno meddržavno sodišče¹⁰⁷ sta v svojih odločbah zavzela stališče, da za kršitev ozemeljske suverenosti ni nujno, da državi nastane materialna škoda, dovolj je le vstop ali prisotnost tujega agenta ali vozila (npr. ladje ali letala) na ozemlju suverene države, pri čemer ta država v tak poseg ni privolila. Meddržavno sodišče je tako ugotovilo kršitev ozemeljske suverenosti v zadevi *Dogodki v Krfski ožini* zaradi vstopa britanskih ladij v teritorialno morje Albanije, ter v zadevi *Paravojaške in vojaške aktivnosti v Nikaragvi* zaradi preletov zračnega prostora Nikaragve, ki jo jih izvajala izvidniška letala ZDA.

Zaradi tega nekateri trdijo, da načelo ozemeljske celovitosti popolnoma negira zakonitost splošne možnosti strateškega opazovanja in nadzorovanja tujega teritorija.¹⁰⁸ Vendar pa danes tehnični pripomočki državam omogočajo izvajanje vohunjenja in množičnega nadzora tudi brez dejanskega vstopa na ozemlje drugih držav in torej brez povzročitve kakršnekoli neposredne materialne škode. Prestrezanje komunikacij je prav tak način kibernetkega vohunjenja, ki je nizko invaziven. Tak primer so t.i. podatkovni paketi, ki na primer izhajajo iz Evrope, vendar na svoji poti prečkajo strežnike v ZDA ter se nato vrnejo nazaj v Evropo. Če ZDA pri tem te pakete prestrežejo na svojem ozemlju, je težko trditi, da so pri tem kršile ozemeljsko celovitost drugih držav oziroma države, iz katere paketi izhajajo. Množični nadzor je z vidika državne suverenosti nizko invaziven način kibernetkega vohunjenja, saj ne potrebuje prisotnosti agenta na tujem ozemlju in zato le peščica avtorjev trdi, da krši pravico do državne suverenosti.

Brown in Korff zagovarjata stališče, da država, ki uporablja zakonodajne in izvršilne vzvode za prestreganje ali nadzorovanje komunikacij oziroma osebnih podatkov, ki se hranijo ali nahajajo na teritoriju druge države, izvaja jurisdikcijo nad temi podatki in s tem krši pravico do suverenosti tuje države, saj v nasprotju s pravili mednarodnega prava izvaja jurisdikcijo na

¹⁰⁵ Wright Q., op. cit., p.13; Chesterman S., op. cit., p.1082.

¹⁰⁶ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J. Rep.14, §251; Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, [1949] I.C.J. Rep.4, p.35.

¹⁰⁷ Case of the S.S. "Lotus" (France v. Turkey), [1927], P.C.I.J. (Ser.A)No.10, p.18.

¹⁰⁸ Chesterman S., op. cit.; Heintschel von Heineg W., op. cit., p.14.

tujem teritoriju brez privolitve.¹⁰⁹ Prav tako Forceses meni, da bi izvajanje čezmejne preiskave brez soglasja udeležene države pomenilo kršitev suverenosti te druge države.¹¹⁰

4.3 Prepoved intervencije

Načelo neintervencije (nevmešavanja) je kot negativni kolerat pravice do suverenosti vsebovan v mednarodnem običajnem pravu, v več dokumentih, sprejetih na podlagi Ustanovne listine ZN, kot na primer v Deklaraciji načel mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami¹¹¹ ter odločbah Meddržavnega sodišča¹¹². Deklaracija, po mnenju Meddržavnega sodišča v zadevi *Paravojaške in vojaške aktivnosti v Nikaragvi*, odraža stanje mednarodnega običajnega prava.¹¹³ Čeprav je natančna vsebina načela še vedno predmet debate, je po večinskem mnenju določen vpliv na politiko drugih držav neizbežen in v mednarodnem pravu dovoljen, diktatorski vpliv oziroma prisila pa je tista lastnost, ki dovoljen vpliv spremeni v prepovedano intervencijo.¹¹⁴ Poleg vojaške intervencije oziroma uporabe sile, so prepovedana tudi vsa ostala ravnanja in ogrožanja osebnosti države, njenih političnih, ekonomskih in kulturnih elementov, ki so po svoji naravi "diktatorska"¹¹⁵. Element prisile je torej podan takrat, kadar država sprejme odločitev, ki ni posledica njene svobodne volje, temveč vpliva druge države, torej je kršeno načelo nevmešavanja.¹¹⁶ Prepovedano pa ni le neposredno vmešavanje, temveč tudi posredno delovanje, ki bi spodkopavalo državno suverenost.¹¹⁷

¹⁰⁹ Brown, I., Korff, D. (2014) *Foreign surveillance: law and practice in a global digital environment*, European human rights law review 3; pp.243-251.

¹¹⁰ Forcese, op. cit., p.180.

¹¹¹ Sprejeta s konsenzom z resolucijo Generalne skupščine OZN 2625 (XXV), 24.20.1970.

¹¹² Armed Activities on the Territory of Congo (Democratic Republic of Congo v. Uganda), Judgment, [2005] I.C.J.Rep.168, §161-63; Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J. Rep.14, §202; Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, [1949] I.C.J. Rep.4, p.35.

¹¹³ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J. Rep.14, pp.100-102.

¹¹⁴ "Intervencija je prepovedana, kadar vsebuje elemente prisiljenja. Element prisiljenja definira nedovoljeno intervencijo ter predstavlja samo bistvo prepovedane intervencije." Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J. Rep.14, odstavek 205.

¹¹⁵ Kunig P., *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Prohibition of Intervention, odst. 1.

¹¹⁶ Ziolkowski K., op. cit., p. 433.

¹¹⁷ Türk D., op. cit., pp.82-83.

Glavno vprašanje tega poglavja je torej ali nadzor komunikacij (zasebnih in državnih), ki izvirajo iz ene države s strani druge države lahko pomeni kršitev načela neintervencije skladno z obstoječim in veljavnim mednarodnim pravom.

Komentar Talinskega priročnika pojasnjuje, da ni vsako vmešavanje s kibernetскими sredstvi že prepovedana intervencija. Na primer kibernetски napad, ki ga izvrši država in je usmerjen proti infrastrukturi v drugi državi in ki vsebuje element prisile, krši mednarodno prepoved intervencije.¹¹⁸ Iz tega bi lahko zaključili, da vohunjenje oziroma množični nadzor kot tak ne krši prepovedi intervencije, ker ne vsebuje elementa prisile.¹¹⁹ Lahko bi trdili, da nadzorovanje komunikacij pomeni vmešavanje v notranje zadeve (sicer le posredno), v kolikor gre za državne komunikacije, ki se tičejo takih notranjih zadev.¹²⁰ Z vdorom v notranje pogovore držav lahko država, ki nadzoruje izjemno omeji možnost nadzorovane države, da zasleduje in uveljavlja svoje interese, ko ravna v mednarodni skupnosti.¹²¹ Mogoče si je zamisliti tudi primer, kjer bi država, ki je prek nadzora pridobila občutljive podatke o tarči, te podatke uporabila za prisiljenje države tarče v neko ravnanje, ki ga država tarča drugače ne bi izvedla.

¹¹⁸ Smith M. (ed.), *Tallin Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, Cambridge University Press, New York 2013, p.17.

¹¹⁹ Ibid, pp.44-45.

¹²⁰ Wright Q., op. cit., pp.1,12; Deeks A., op. cit., p.304.

¹²¹ Deeks A., op. cit., p.304.

5. MEDNARODNO PRAVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

Mednarodnopravno urejanje človekovih pravic omejuje suverenost držav na način, da država ne sme posegati v določene pravice oseb, ne lastnih državljanov, ne tujcev.¹²² Čeprav je pravo človekovih pravic danes že uveljavljena veja mednarodnega prava, njegova posebnost, torej dejstvo, da so naslovniki in upravičenci njegovih pravil posamezniki, države pa so tiste, ki so sprejele obveznost zagotavljati pravice, ostaja. Zaščito človekovih pravic lahko opredelimo kot najpomembnejšo prvino razvoja mednarodnega prava po 2. svetovni vojni, saj je pred tem mednarodno pravo položaj posameznikov urejalo le primeroma.¹²³ Skladno s cilji mednarodne skupnosti, zastavljenimi po letu 1945 je eden glavnih ciljev Organizacije ZN razvoj in spodbujanje človekovih pravic ter temeljnih svoboščin za vse ljudi, ne glede na raso, spol, jezik ali vero.¹²⁴

Obveznosti prava človekovih pravic izhajajo iz različnih mednarodnopravnih dokumentov, izmed katerih so najvplivnejši Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki naj bi danes odražala mednarodno običajno pravo človekovih pravic, MPDPP iz leta 1966 ter regionalne mednarodne pogodbe kot sta EKČP in Ameriška konvencija o človekovih pravicah.

Podobno kot pri splošnem mednarodnem pravu, so se tudi glede človekovih pravic pojavila vprašanja glede uporabljivosti sistema v kibernetickem prostoru. Julija 2012 je Svet za človekove pravice v ZN¹²⁵ s konsenzom sprejel resolucijo, ki je izrecno potrdila naslednje:

»Ljudje morajo enake pravice uživati tudi na spletu, še posebej pravico do svobode izražanja, ki je zaščitena ne glede na državne meje in ne glede na vrsto medija, ki se uporablja, skladno z 19. členom Splošne deklaracije o človekovih pravicah in Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah.«¹²⁶

Kljub temu, da so resolucije nezavezujoč dokument pa predstavljajo pomemben korak k zaščiti pravice do zasebnosti v digitalni dobi ter k ureditvi tematike v mednarodnem pravu. Njen

¹²² Türk D., op. cit., p. 113.

¹²³ Kronološko prva omemba posameznikov je bila pravica vseh držav, da kazensko preganjajo pirate. Zgodaj so se razvile tudi posamezne določbe o varovanju civilistov v vojni ter pa pravice manjšin.

¹²⁴ Splošni cilji Organizacije ZN izhajajo iz Preambule Ustanovne listine, ki poudarja zavezo k spoštovanju človekovih pravic; Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14).

¹²⁵ Organ Generalne skupščine, ustanovljen z Resolucijo Generalne skupščine OZN 60/251, 3. april 2006.

¹²⁶ The Right to Privacy in the Digital Age, GA Res 68/167, UN GAOR, UN Doc A/RES/68/167 (sprejeta 18.12.2013).

najpomembnejši vidik pa je brez dvoma osvetlitev pomembnosti varstva človekovih pravic v kibernetskem prostoru o uporabljivosti človekovih pravic na primerih množičnega nadzora ter drugega kibernetskega prestrazanja informacij, pa čeprav je večino takih primerov možno opredeliti kot čezmejno oziroma ekstrateritorialno vohunjenje.

V tem delu naloge se bom osredotočila predvsem na pravico do zasebnosti, ki je najbolj omejevana, ko gre za množični nadzor posameznikov s strani držav. Kljub temu, da je nadzor komunikacij s strani države opredeljen kot pasiven oziroma neviden vdor, ki ga posameznik v večini ne zazna, pa vendarle posega še v nekatere druge pravice. Prvič, vdor v zasebnost nastane že s prestrazanjem informacij, s tem pa je oseba prikrajšana za možnost, da svoje komunikacije posreduje le osebi, ki jo je sama izbrala, kar končno pomeni resno izgubo avtonomije osebe, ki komunicira.¹²⁷ Drugič, posledična negotovost oseb o tem, kdo vse ima dostop do njihovih komunikacij pa ima t.i. “*chilling effect*” na več različnih človekovih pravic, med drugim na pravico do svobode izražanja, pravico do svobode združevanja, pravico do dostopa do informacij, svobodo religije in vesti.¹²⁸

Mednarodnih dokumentov, ki varujejo pravico do zasebnosti je več, pri čemer se bom najbolj osredotočila na MPDPP¹²⁹ ter EKČP¹³⁰.

Dejstvo je, da je bila ekstrateritorialna uporaba mednarodnih pogodb o človekovih pravicah med državami sporna dolgo časa, vendar je kljub temu v zadnjem času postala dokaj široko sprejeta, kar nedvoumno potrjuje praksa mednarodnih sodišč, tribunalov in drugih teles.¹³¹ Kot že omenjeno zgoraj, ekstrateritorialna uporaba pomeni obveznost držav spoštovati in zagotavljati človekove pravice posameznikom, ki so pod njihovo oblastjo in dejanskim nadzorom, kljub temu, da se morda ne nahajajo na njihovem ozemlju.¹³² Namen take uporabe

¹²⁷ Ziolkowski K., op. cit., p. 252.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Mednarodni pakt o političnih in državljanskih pravicah v Republiki Sloveniji velja skladno z Aktom o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije ZN in konvencij, sprejetih v Mednarodni agenciji za atomsko energijo, sprejetim 25.06.1991.

¹³⁰ Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94).

¹³¹ Meddržavno sodišče, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, ICJ Rep. (2004), §107-111; ESČP, *Al-Skeini and others v. The United Kingdom*, 55721/07, 7. 7. 2011, §137; Odbor za človekove pravice, *López Burgos v. Uruguay*, Communication No. 52/1979, 1981, §12.3.

¹³² Odbor za človekove pravice, *General Comment No. 31* (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13), 26. 5. 2004, §10; ESČP, *Cyprus v. Turkey*, 6780/74 in 6950/75, 26. 5. 1975, str. 136.

pogodb o človekovih pravicah je prepričati državam, da bi lahko zunaj svojega ozemlja izvršile kršitve, ki jih zaradi spoštovanja teh pogodb ne bi smele izvršiti na svojem ozemlju.¹³³

5.1 Pravica do zasebnosti v mednarodnih dokumentih

MPDPP¹³⁴ ureja pravico do zasebnosti v 17. členu, ki določa:

(1) Nikomur se ne sme nihče samovoljno ali nezakonito vmešavati v zasebno življenje, v družino, v stanovanje ali dopisovanje ali nezakonito napadati njegovo čast in ugled.

(2) Vsakdo ima pravico do zakonskega varstva pred takim vmešavanjem ali pred takimi napadi.

Medtem ko EKIČP¹³⁵ ureja pravico do zasebnosti v 8. členu kot Pravico do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja, ki določa:

(1) Vsakdo ima pravico do spoštovanja svojega zasebnega in družinskega življenja, svojega doma in dopisovanja.

(2) Javna oblast se ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato, da se prepreči nered ali zločin, da se zavaruje zdravje ali morala ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi.

Tako EKČP kot tudi MPDPP urejata pravico do zasebnosti dokaj podobno, pri čemer so njene omejitve v EKČP bolj podrobno urejene že na ravni same konvencije. Vendar sam domet pravice do zasebnosti v kontekstu čezmejnega množičnega nadzora niti ne predstavlja tolikšnega kamna spotike, kot pa določbe veljavnosti MPDPP in EKČP zunaj teritorija države podpisnice.

Mednarodne pogodbe, ki urejajo človekove pravice večinoma določajo, da morajo države pravice iz teh pogodb zagotavljati brez diskriminacije »vsem, ki se nahajajo na njihovem teritoriju ali jurisdikciji« ali preprosto »v njihovi jurisdikciji« ali so »subjekti njihove jurisdikcije«. ¹³⁶ Kljub temu, da je koncept pristojnosti primarno teritorialen koncept, se vedno

¹³³ López Burgos v. Uruguay, op. cit., §12.3; glej tudi Žiher, A., *Ekstrateritorialna uporaba Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, (diplomsko delo), 2013 in Dougan, F., *Mednarodnopravna ureditev človekovih pravic v kibernetnem prostoru*, magistrsko diplomsko delo, 2017.

¹³⁴ Sprejela ga je Generalna skupščina ZN 16. decembra 1966 z resolucijo št. 2200 A (XXI). Veljati je začel 23. marca 1976 v skladu s 49. členom.

¹³⁵ Uradni list RS(13.6.1994) MP, št.7-41/1994 (RS 33/1994).

¹³⁶ Mednarodni pakt o političnih in državljanskih pravicah, Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije združenih narodov in konvencij, sprejetih v Mednarodni agenciji za atomsko energijo, 1. odstavek 2. člena; Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s

bolj uveljavlja tudi v funkcionalnem smislu, še posebej v primerih, ko agenti neke države delujejo izven njenega teritorija. Slednje že dlje časa predstavlja stališče Odbora ZN za človekove pravice, ki je v svojih odločitvah *Lopez Burgos p. Uruguay*¹³⁷ in *Celiberti de Casariego p. Uruguay*¹³⁸, izrecno izjavilo, da morajo pogodbenice v skladu s prvim odstavkom 2. člena spoštovati in zagotavljati pravice iz MPDPP vsem osebam, ki so na njihovem ozemlju, in vsem osebam pod njihovo jurisdikcijo. To pa pomeni, da mora država pogodbenica spoštovati in zagotavljati pravice, določene v MPDPP, vsem, ki so v njihovi pristojnosti (ang. *jurisdiction*) **ali** pod učinkovito kontrolo (ang. *effective control*) te države četudi se ne nahajajo na ozemlju te države pogodbenice.¹³⁹ ESČP je sicer na koncu zavzelo popolnoma enako stališče glede uporabe EKČP, vendar pa njegova pot do te odločitve terjala kar nekaj let in tudi kar nekaj različnih odločitev, ki pa so se na koncu vseeno povezale v dokaj ustaljeno in koherentno sodno prakso na ravni mednarodne organizacije Sveta Evrope.¹⁴⁰ »V izjemnih okoliščinah so ravnanja držav pogodbenic zunaj njihovega ozemlja oziroma ravnanja, ki tam ustvarja učinke lahko pomeni, da države ta ravnanja izvajajo v svoji pristojnosti v smislu 1. člena Konvencije.«¹⁴¹

Po mnenju Odbora in Sodišča morajo države torej ravnati v skladu s svojimi obveznostmi po pogodbah o človekovih pravicah, kadar izvajajo "učinkovit nadzor" na območju zunaj svojih meja ali ko imajo osebe, ki so na ozemlju druge države, pod svojo "pristojnostjo oziroma nadzorom". To pa zato, ker odgovornost v takih situacijah izhaja iz dejstva, da 1. člena EKČP ni mogoče razlagati tako, da državi članici omogoča kršitve Konvencije na ozemlju druge države, ki jih ne sme storiti na svojem ozemlju.¹⁴²

To kaže, da ima ta "funkcionalni" pristop k obveznostim držav glede človekovih pravic široko podporo pri mednarodnih forumih za človekove pravice. Pristop je močno podprlo tudi

protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94), 1. člen; Ameriška konvencija o varstvu človekovih pravic, 1. odstavek 1. člena.

¹³⁷ Lopez Burgos p. Uruguay, Case no. 52/1979, 29.07.1981, odstavek 12.3

¹³⁸ Celiberti de Casariego p. Uruguay, case no. 56/1979, 29.07.1981, odstavek 10.3.

¹³⁹ Odbor za človekove pravice, *General Comment No. 31* (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13), 26. 5. 2004, odstavek 10.

¹⁴⁰ Banković and others v Belgium and others, Appl. No. 52207/99 (ECtHR, 12.12.2001), 80.odstavek; Cyprus v Turkey [GC] Appl No 25781/94, 76. odstavek, ECHR 2001-IV; Loizidou v Turkey (preliminary objections) (1995) Series A no. 310; Ilaşcu and Others v Moldova and Russia [GC] Appl No 48787/99, 311. odstavek, ECHR 2004-VII; Pad and Others v Turkey Appl No 60167/00 (ECtHR, 28.06. 2007); Isaak and Others v Turkey Appl No 44587/98 (ECtHR, 28.09.2006). Za nadaljnje informacije o tem glej Žiher, A., *Ekstrateritorialna uporaba Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, (diplomsko delo), 2013.

¹⁴¹ Issa and Others v Turkey, Appl. No. 31821/96 (ECtHR, 16.11.2004), 68. odstavek.

¹⁴² Ibid.

Meddržavno sodišče v Haagu v svojem svetovalnem mnenju, v katerem se je izrecno strinjalo s stališči Odbora za človekove pravice in ugotovilo, da se MPDPP uporablja za dejanja, ki jih država izvaja pri izvrševanju svoje pristojnosti zunaj njenega ozemlja.¹⁴³

Poleg tega se je o ekstrateritorialni uporabi pogodb o človekovih pravicah izrekel tudi Visoki komisar ZN za človekove pravice, ki pa je tako uporabo utemeljil na nekoliko drugačen način. V poročilu, ki ga je izdal leta 2014 kot najpomembnejšo omenja oblast, ki jo država izvaja pri nadzoru komunikacij. Le-ta skupaj z dejanskim nadzorom nad infrastrukturo, po kateri tečejo komunikacije sta glavni značilnosti, ki naj bi po mnenju Visokega komisarja ZN za človekove pravice povzročili uporabljivost pogodb o človekovih pravicah, ne glede na to kje se infrastruktura, ki jo država nadzoruje, nahaja.¹⁴⁴

Brown in Korff zagovarjata stališče, da če država prestreza, izločuje in analizira sporočila posameznikov in organizacij zunaj te države, to "ustvarjajo učinke" na teritoriju druge države, tudi v primeru ko ne gre za državljane te oziroma le-te niso na njenem ozemlju. Zdi se torej, da je težko trditi, da država, ki izrecno dovoli tak nadzor, ne izvaja svoje "pristojnosti" v zvezi s tem. Prenašati neko situacijo v pravne predpise, zaradi česar postane to predmet pravnega reda države, je morda najočitnejši način izvrševanja pristojnosti te države.¹⁴⁵ Lahko torej argumentiramo, da taka država v mednarodnopravnem smislu uveljavlja zakonodajno kot izvršilno oblast nad podatki, ki jih prestreza, čeprav za to nima podlage v mednarodnopravnem konceptu suverenosti.

Po mnenju nekaterih¹⁴⁶ mora torej država pri takšni ekstrateritorialni dejavnosti spoštovati svoje obveznosti iz pogodb o človekovih pravicah. Natančneje, države so zavezane omejiti kakršen koli eksteritorialni nadzor na enak način kot so zavezane omejiti tudi domači nadzor. Oba morata biti v skladu s temeljnimi zahtevami določenosti v zakonu, nujnosti in sorazmernosti. Skladno z mednarodnopravnim redom človekovih pravic pa so pri izvajanju

¹⁴³ Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004, p. 136.

¹⁴⁴ Urad visokega komisarja ZN za človekove pravice, *The Right to Privacy in Digital Age, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (A/HRC/27/37)*, 30. 6. 2014, §34.

¹⁴⁵ Brown, I., Korff, D., op. cit., pp.243-251.

¹⁴⁶ Ibid.

obeh vrst nadzorov pomembni še odsotnosti diskrecije, dostopnost učinkovitih pravnih sredstev in nadzora nad delovanjem države v tem aspektu.¹⁴⁷

Ne glede na povedano pa nekatere države, predvsem ZDA in Izrael, niso sprejele ekstrateritorialne uporabe konvencij o človekovih pravicah, predvsem MPDPP ali Ameriške konvencije o varstvu človekovih pravic¹⁴⁸, kar predstavlja veliko oviro pri razvoju ekstenzivne razlage določb o veljavnosti mednarodnih dokumentov, ki urejajo človekove pravice.

Na tem mestu bom zaključila na podoben način kot že nekateri pred mano, torej s tem, da je iz povedanega jasno, da ekstrateritorialna uporaba človekovih pravic (še posebej v kibernetnem prostoru) ni sistematično urejena¹⁴⁹ in njena mednarodnopravna ureditev ne ponuja sistematičnih rešitev. Sama se tudi pridružujem stališčem Odbora za človekove pravice, Visokega komisarja ZN za človekove pravice in teoriji, ki nakazujejo trend razširjanja ekstrateritorialne uporabe človekovih pravic v kibernetnem prostoru. Vendar razvoj tega področja še zdaleč ni blizu zaključku, morda pa bo nekaj stvari razjasnila tudi sodba ESČP v zadevi Big Brother Watch in drugi proti Združenemu kraljestvu, ki naj bi bila izdana kmalu.

¹⁴⁷ Smiselno po: *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, ICJ Rep. (2004), §107-111; ESČP, *Al-Skeini and others v. The United Kingdom*, 55721/07, 7. 7. 2011, §137; Odbor za človekove pravice, *López Burgos v. Uruguay*, Communication No. 52/1979, 1981, §12.3.

¹⁴⁸ Odbor za človekove pravice, *Concluding observations on the fourth periodic report of the United States of America* (CCPR/C/USA/CO/4), 23. 4. 2014, §22.

¹⁴⁹ Dougan, F., *Mednarodnopravna ureditev človekovih pravic v kibernetnem prostoru*, magistrsko diplomsko delo, 2017, str. 12.

6. SKLEPNO

V začetku tega magistrskega diplomskega dela sem predpostavila, da je množični nadzor v mednarodnem pravu pravno neurejen, čeprav se pojavljajo mnenja, da se obstoječa pravila mednarodnega prava uporabljajo tudi za množični nadzor in da bi bila za podrobnejšo in bolj sistematično ureditev tega področja potrebna predvsem politična volja držav, ki so glavne kreatorke mednarodnega prava.

V preteklosti je vohunjenje povečini ostajalo izven domene in zaznavanja posameznikov, dandanes pa s širitvijo uporabe informacijske tehnologije in kibernetnega prostora na splošno pa ima spoštovanje mednarodnega prava v kibernetnem prostoru vse večji vpliv na življenje posameznikov. Še posebej na posameznike vpliva varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki je glede na prizadevanja mednarodnih organizacij, strokovne javnosti in civilne družbe tisto področje, kjer lahko najprej pričakujemo premik k podrobnejši ureditvi množičnega nadzora v mednarodnem pravu. Tudi sodna praksa mednarodnih sodišč kaže na to, da si varstvo človekovih pravic pri množičnem nadzoru zasluži večjo pozornost mednarodne skupnosti.

Sama ocenjujem, da obstoječe norme mednarodnega prava omogočajo, da se jih razlaga na način, da so uporabljive tudi za izzive, ki jih prinaša kibernetni prostor in množični nadzor tega. Po mojem mnenju (in glede na ugotovitve v tem magistrskem diplomskem delu) pa je odziv držav, mednarodnih tribunalov in do neke mere tudi teorije preveč medel in prepočasen. V prihodnje se bodo morala opredeliti v bistvu še vsa vprašanja, ki so obravnavana v tej diplomski nalogi, pri čemer pa ne smemo pozabiti, da tudi razvoj množičnega nadzora s strani držav ne stoji, kar pa pomeni, da bo neodgovorjenih vprašanj glede tega v mednarodnem pravu vedno več.

7. VIRI IN LITERATURA

7.1. Monografije

1. Knightley, P., *The Second Oldest Profession (Spies And Spying In The Twentieth Century)*, 1980
2. Trček, F., *Dostopnost in izključenost v kiberprostoru*, 1997
3. Türk D., *Temelji mednarodnega prava*, IUS Software, GV Založba, Ljubljana 2015
4. Shaw M., *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2008
5. Oppenheim L., *International Law, A Treatise*, Longman, Greens & Co., London 1905
6. Brownlie I., *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, New York 2008
7. Grotius H., *De iure belli ac pacis libri tres*, 1625
8. Žiher, A., *Ekstrateritorialna uporaba Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, (diplomsko delo), 2013
9. Dougan, F., *Mednarodnopravna ureditev človekovih pravic v kibernetnem prostoru*, magistrsko diplomsko delo, 2017
10. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Spletna izdaja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 2000
11. Kish J., *International Law and Espionage* (urejeno s strani: David Turns, Martinus Nijhoff Publishers), 1995.
12. Ziolkowski K. (ed.), *Peacetime Regime for State Activities in Cyberspace*. *International Law, International Relations and Diplomacy*, NATO CCD COE Publication, Talin 2013

7.2. Periodika

13. Wright Q., *Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs*, v: Stanger R.J.(ed.), *Essays on Espionage and International Law*, Ohio State University Press, 1962, str. 3-28.
14. Deeks A., *An International Legal Framework for Surveillance*, 55 *Virginia Journal of International Law* 291, 2014, str. 291- 368.
15. Chesterman S., *The Spy Who Came in from the Cold War: Intelligence and International Law*, 27 *Michigan Journal of International Law* 1071, 2006, str. 1071-1130.

16. Heintschel von Heineg W., Legal Implications of Territorial Sovereignty in Cyberspace, v: Czosseck C., Ottis R., Ziolkowski K. (ed.), 4th International Conference on Cyber Conflict, NATO CCD COE Publications, 2012, str. 7-19.
17. Brown I., Korff D., Foreign surveillance: law and practice in a global digital environment, *European human rights law review* 3, 2014, str. 243-251.
18. Force, Spies Without Borders: International Law and Intelligence Collection, 5 *J. Nat'l Sec. L. & Pol'y* 179, 2011, str. 179-210.
19. Smith M. (ed.), *Tallin Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*, Cambridge University Press, New York 2013, 302 strani (celotna izdaja).
20. Radsan J.A., The Unresolved Equation of Espionage and International Law, 28 *Michigan Journal of International Law* 595, 2007, str. 595-623.
21. Baker C.D., Tolerance of International Espionage: A Functional Approach, 19 *American University International Law Review* 1091, 2003, str. 1091-1113.
22. Buchan R., The International Legal Regulation of State-Sponsored Cyber Espionage, v: Osula A., Roigas H (ed.), *International Cyber Norms: Legal, Policy & Industry Perspectives*, NATO CCD COE Publications, Talin 2016, str. 65-86.
23. Yoo J., Sulmasy G., Counterintuitive: Intelligence operations and International Law, 28 *Michigan Journal of International Law* 625, 2006, str. 625-638.
24. McDougal M.S., Lasswell H.D., Reisman W.M., *The Intelligence Function and World Public Order*, 46 *Faculty Scholarship Series* 365, 1973, str. 365-449.
25. Delupis I., Foreign Warships and Immunity for Espionage, 78 *American Journal of International Law* 53, str. 53-75.
26. Garcia Mora M.R., Treason, Sedition and Espionage as Political Offenses Under the Law of Extradition, 26 *University of Pittsburgh Law Review* 65, str. 65-82.
27. Falk R. A., Foreword to *Essays on Espionage and International Law*, v: Stanger R.J.(ed.), *Essays on Espionage and International Law*, Ohio State University Press, 1962, str.45-82.
28. Melnitzky A., Defending America against Chinese Cyber Espionage Through the Use of Active Defences, 20 *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, 2012, str. 537-570.
29. Baker J., What's International Law Got To Do With IT? *Transnational Law and the Intelligence Mission*, 28 *Michigan Journal of International Law* 656, 2007, str. 639-661.
30. Smith J.H., Symposium: State Intelligence Gathering and International Law, Keynote Address, 28 *Michigan Journal of International Law* 543, str. 185-konca.

31. Lotrionte C., Countering State-Sponsored Cyber Economic Espionage Under International Law, 40 North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation 443, 2015, str. 443-541.
32. Joyner C., Lotrionte C., Information Warfare as International Coercion: Elements of a Legal Framework, 12 European Journal of International Law 825, 2001, str. 825-865.
33. Scott R.D., Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law, 46 Air Force Law Review 217, 1999, str. 217-279.
34. Daniel T. Kuehl, From cyberspace to cyberpower: Defining the problem, v: Cyberpower and national security (2009), Poglavje 2 (*št. strani niso dostopne*).

7.3 Spletni viri

35. Guardian, »Digital surveillance worse than Orwell, says new UN privacy chief«, Adam Alexander, Valletta, 24.08.2015
36. Bright M., Vulliamy E., Beaumont P., Revealed: US dirty tricks to win vote on Iraq War, The Guardian / The Observer, URL: <http://www.theguardian.com/world/2003/mar/02/usa.iraq>, 02.03.2003
37. Tyler P., Ex-Aide to Blair Says the British Spied on Annan, The New York Times, 27.02.2004, URL: <http://www.nytimes.com/2004/02/27/world/ex-aide-to-blair-says-the-british-spied-on-annan.html>
38. Greenwald G., MacAskill E., Boundless Informant: the NSA's secret tool to track global surveillance data, The Guardian, 11.06.2013, URL: <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/08/nsaboundless-informant-global-datamining>
39. Gellman B., Poitras L., U.S., British intelligence mining data from nine U.S. Internet companies in broad secret program, The Washington Post, 07.06.2013, URL: http://www.washingtonpost.com/investigations/us-intelligence-mining-data-from-nine-us-internet-companies-inbroad-secret-program/2013/06/06/3a0c0da8-cebf-11e2-8845-d970ccb04497_story.html
40. Pilkington E., Washington Post releases four new slides from NSA's Prism presentation, The Guardian, 30.06.2013, URL: <http://www.guardian.co.uk/world/2013/jun/30/washington-post-new-slides-prism>
41. Farrell P., History of 5-Eyes – explainer, Guardian 02.12.2013, URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/02/history-of-5-eyes-explainer>.
42. Barlow J.P., A Declaration of the Independence of Cyberspace, Electronic Frontier Foundation, 8.2.1996, URL: <https://projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html>
43. Birnhack M., Reverse Engineering Informational Privacy Law, 15 Yale Journal of Law and Technology 24, 2012

44. Murray A., *Of Uses and Abuses of Cyberspace: Coming to Grips with the Present Dangers*, v: Cassese A. (ed) *Realizing Utopia - The Future of International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012
45. Johnson D.R., Post D., *Law And Borders - The Rise of Law in Cyberspace*, 1995-1996, 48 *Stanford Law Review* 1367
46. Kulesza J., *International Internet Law* (Routledge, London 2012), 146
47. Easterbrook, F. H., *Cyberspace and the Law of the Horse*, *University of Chicago Legal Forum*, 1996
48. Lastowka G., *Paving the Path of Cyberlaw*, 38 *William Mitchell Law Review* 1, 2011
49. Lessig L., *The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach*, 113 *Harvard Law Review* 501, 1999
50. Kunig P., *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, *Prohibition of Intervention*

7.4 Mednarodne pogodbe

51. IV. Haaška konvencija — O zakonih in pravilih vojne na kopnem, Haag, 18.10.1907
52. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, (Uradni list RS, št. 35/92 – MP, št. 9/92), 23.03.1976
53. Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (MKVCP), (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94)
54. Dodatni protokol k Ženevskim konvencijam z dne 12. avgusta 1949 o zaščiti žrtev mednarodnih oboroženih spopadov (Protokol I), 8. 6. 1977, Uradni list SFRJ, Mednarodne pogodbe, št. 16/78
55. Akt o nasledstvu Konvencije Združenih narodov o pomorskem mednarodnem pravu (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 22/94)
56. Sklep o objavi besedila Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njenih sprememb (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/14), člen 38/I(c)
57. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, sprejeta 4. 11. 1950, Uradni list RS, št. 33/94 – MP, št. 7/94
58. Splošna deklaracija človekovih pravic, sprejeta 10. 12. 1948 (A/RES/3/217 A)

7.5 Ostali pravni viri

59. Deklaracija načel mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami, v skladu z Ustanovno listino OZN
60. Resolucija Generalne skupščine OZN 2625 (XXV), 24.20.1970
61. Odbor za človekove pravice, General Comment No. 31 (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13), 26. 5. 2004
62. Odbor za človekove pravice, Concluding observations on the fourth periodic report of the United States of America (CCPR/C/USA/CO/4), 23. 4. 2014

7.6 Sodna praksa

Meddržavno sodišče v Haagu in Stalno mednarodno sodišče

63. Armed Activities on the Territory of Congo (Democratic Republic of Congo v. Uganda), Judgment, [2005] I.C.J.Rep.168
64. Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Merits, [1949] I.C.J. Rep.4
65. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), [1980], I.C.J.Rep.3
66. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA), Merits, [1986] I.C.J. Rep.14
67. Factory at Chorzów (Germany v. Poland), Merits, [1928] P.C.I.J. (Ser.A)No.17
68. Nuclear Tests Case (New Zealand v. France), Merits, [1974] I.C.J.Rep.457
69. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, [2007] I.C.J.Rep.43
70. Case Concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Merits, [1962] I.C.J.Rep.6
71. Elettronica S.p.A. (ELSI) (United States of America v. Italy), Judgment, [1989] I.C.J.Rep.15
72. Case of the S.S. "Lotus" (France v. Turkey), [1927], P.C.I.J. (Ser.A)No.10
73. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 I.C.J. 226
74. Arrest Warrant, (DRC v. Belgium), 2002, skupno ločeno mnenje sodnikov Higgins, Kooijmans in Buergenthal
75. Fisheries Case (United Kingdom v. Norway), Judgment, [1951] I.C.J.Rep.116

76. North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgment, [1969] I.C.J.Rep.3
77. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 2004
78. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, [2010] I.C.J.Rep.403

Evropsko sodišče za človekove pravice

79. Banković and others v Belgium and others, Appl. No. 52207/99 (ECtHR, 12.12.2001)
80. Cyprus v Turkey [GC] Appl No 25781/94, 76. odstavek, ECHR 2001-IV
81. Loizidou v Turkey (preliminary objections) (1995) Series A no. 310
82. Ilaşcu and Others v Moldova and Russia [GC] Appl No 48787/99, ECHR 2004-VII
83. Pad and Others v Turkey Appl No 60167/00 (ECtHR, 28.06. 2007)
84. Isaak and Others v Turkey Appl No 44587/98 (ECtHR, 28.09.2006)
85. Issa and Others v Turkey Appl No 31821/96 (ECtHR, 16.11.2004)
86. Al-Skeini and others v. The United Kingdom, 55721/07, 7. 7. 2011

Arbitražna praksa

87. Island of Palmas Case (Netherlands v. United States of America), RIAA, Vol. II
88. AMCO v. Republic of Indonesia, 89 ILR

Odbor ZN za človekove pravice

89. Lopez Burgos p. Uruguay, Case no. 52/1979, 29.07.1981
90. Celiberti de Casariego p. Uruguay, case no. 56/1979, 29.07.1981